

KDC

Impressie

Tijdschrift voor Katholiek Erfgoed

2023 | 33

Erfgoed

Katholicisme

Geschiedenis

3 | VOORWOORD

4 | KINDEREN IN BEELD | Jonge Papua's op missiefoto's
Marleen Reichgelt, Marieke Smulders

8 | VAN BALJURK TOT PRIESTERKLEED | *Achtergronden bij de
tentoonstelling 'Fashion for God'*
Pim Arts

12 | ERFGOEDSCHAT | *De Nijmeegse penningkwestie*
Chris Dols

13 | 100 JAAR RADBOUD UNIVERSITEIT | *Drukke tijden voor
het Universiteitsarchief*
Marianne Waldekker

2 17 | COLUMN WIEK | *Dierendag*

18 | EEN TRIESTE WAARHEID | *De emancipatiestrijd van de
PPR LHBTI+-ers in maatschappij en eigen partij*
Pieter Beutler

22 | ONBEKEND MAAR ZEER BEMIND | *De Slavisch-
Byzantijnse wereld in Rooms-Katholiek Nederland*
Paul Baars, Anneloes van Kuijk

27 | ERFGOEDSCHAT | *Een Geestelijk Struisje*
Hans Krabbendam

28 | PROBLEMATISCH ERFGOED | *'Foute' bijschriften van
missiefoto's in de KDC-catalogus*
Dionne Faaij, Nell Meister, Julia Niehaus, Tom Ottens

32 | JOZEF BOSSAERT (1915-2006) | *marist-graficus*
Luc Vints

35 | ERFGOEDSCHAT | *Adventskransen en -kalenders*
Jeffrey Huntjens-Baetsleer

36 | ZOEAVEN | *Vrome helden of Roomse extremisten?*
Ramses Peters

41 | VERDER LEZEN

42 | VRIENDEN VAN HET KDC

43 | COLOFON

Inhoudsopgave

Voorwoord

Dankzij het eeuwfeest van onze universiteit was er in 2023 volop aandacht voor het erfgoed van de academie en van katholiek Nederland. Dit kwam tot uiting in de vorm van enkele mooie tentoonstellingen in het Valkhof Museum in Nijmegen én in de opening van een kunstroute geïnspireerd op de Kruisweg-collectie: *Walk of Wonder* - zoals u al uitgebreid heeft kunnen lezen in het voorgaande nummer (2023-32). Deze *Impressie* zal dan ook extra aandacht besteden aan 100 jaar Radboud Universiteit met bijdrages van Marianne Waldekker, beheerder van het Universiteitsarchief, en Chris Dols, conservator Radboud Erfgoed.

Verder sprak onze redactie met Marleen Reichgelt over haar proefschrift *Revisioning Colonial Childhoods*. Zij heeft jarenlang onderzoek gedaan in de collectie van de Missionarissen van het Heilig Hart (MSC) bij het Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven (ENK), waarbij ze de levensloop van jonge Papua's heeft gereconstrueerd aan de hand van foto- en archiefmateriaal. De nieuw verworven inzichten zijn baanbrekend. Daarnaast hebben we een essay van studenten van een denktank die afgelopen jaar de KDC-fotocollectie kritisch heeft getoetst op koloniale taalgebruik in bijschriften. Aansluitend geeft collectiespecialist Marieke Smulders hier een reactie op namens het KDC.

Dan is er deze editie ook nog aandacht voor een schenking uit de katholiek-byzantijnse gemeenschap. Paul Baars (Instituut voor Oosters Christendom) en Anneloes van Kuijk (themaleider internationale diversiteit bij het KDC) leggen uit waarom deze kerkgemeenschappen met een oosters-ogende ritus passen in het katholiek erfgoed van Nederland.

Qua politieke geschiedenis gaat het in deze *Impressie* over de emancipatie van de LHBTI+-gemeenschap in de partijgelederen van de PPR. Masterstudent Pieter Beutler dook hiervoor in het partijarchief. Daarnaast praat KDC-archivaris Ramses Peters u bij over de pauselijke zoeaven, een groep radicale katholieke soldaten uit het einde van de negentiende eeuw. Waren zij helden of extremisten? Op basis van de recent getranscribeerde dagboeken van de neven Vissers hoopt hij daar antwoord op te kunnen geven.

Ten slotte hebben we twee inspirerende bijdrages van collega-instellingen in het thema katholieke kunst. Pim Arts, conservator bij Museum Catharijneconvent in Utrecht geeft een historisch overzicht over de ontwikkeling van katholieke priesterkleden van de Republiek tot aan de moderne tijd. Hoe kan het dat deze geïnspireerd waren op barokke baljurken? Luc Vints van het KADOC te Leuven vertelt ons meer over het werk van marist-graficus Jozef Bossaert die jarenlang vanuit Nijmegen actief is geweest en een oeuvre vol prachtig drukwerk heeft achtergelaten in België én Nederland.

We wensen u veel leesplezier!

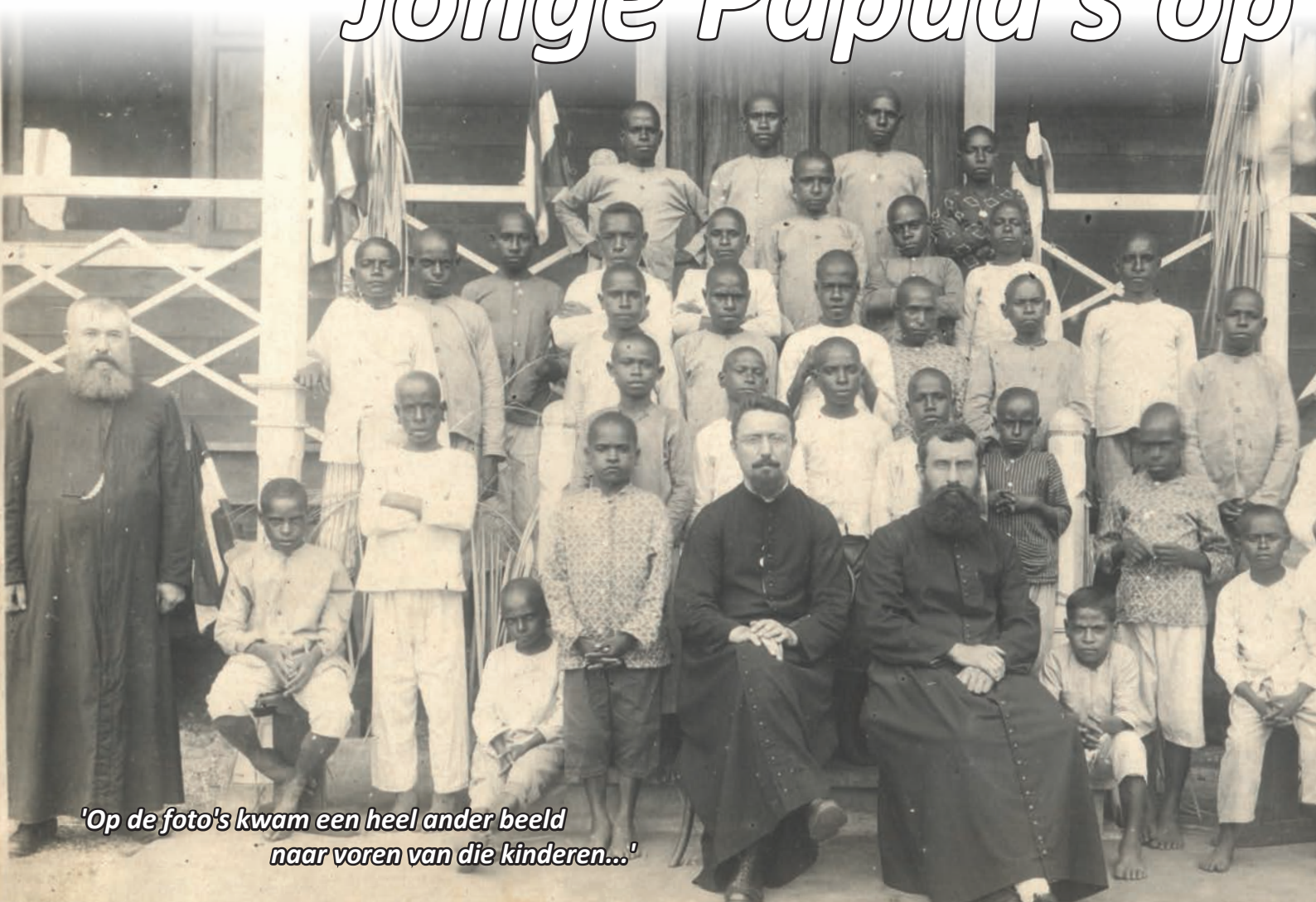
De staf van het KDC ¶

KDC

Kinderen in beeld

Jonge Papua's op

*'Op de foto's kwam een heel ander beeld
naar voren van die kinderen...'*

Historicus Marleen Reichgelt dook voor een onderzoeksstage in het tweede jaar van haar research master Geschiedenis diep in de fotocollectie van de Missionarissen van het Heilig Hart. Van haar docenten kreeg ze de opdracht om in kaart te brengen wat ze aantrof in de fotoverzameling, én te verkennen welke mogelijkheden tot onderzoek zij in de collectie zag. Deze diepgaande verkenning leidde uiteindelijk tot het proefschrift *Revisioning Colonial Childhoods*, waarop Reichgelt afgelopen juni promoveerde. De *Impressie*-redactie sprak met haar over haar vernieuwende onderzoek en de interessante inzichten die dit opleverde.

Tekst: Marieke Smulders, namens de redactie | **Beeld:** Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven (ENK)

Het archief van de Missionarissen van het H. Hart (MSC) bevindt zich in het Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven (ENK) in St. Agatha (bij Cuijk), waar een groot aantal archieven en voorwerpcollecties van Nederlandse afdelingen van orden en congregaties worden bewaard. Dat de onderzoekers van de Radboud Universiteit nu juist kozen voor het

archief van de MSC'ers, had met een aantal factoren te maken, vertelt Marleen Reichgelt. 'Om ervoor te zorgen dat ik echt grondig te werk kon gaan en een diepgaande analyse van de aard en inhoud van een collectie missiefoto's kon maken, was het nodig om een scherpe afbakening te maken. We besloten daarom dat ik me zou beperken tot één religieus

gezelschap en één specifieke locatie: de missie van de MSC op de zuidkust van West-Papua, destijds Nederlands-Nieuw-Guinea (de westelijke helft van het eiland Nieuw-Guinea) tussen 1905 en 1940. Dit vanwege de grote interesse in de missie in West-Papua, van mijn begeleiders en ook van andere onderzoekers. Bovendien was er al veel geschreven over de congregatie en

missiefoto's

↑ Groepsportret gemaakt tijdens de feestelijke opening van het nieuwe internaat in Merauke, december 1925. Uit foto's in het archief blijkt dat ongeveer de helft van de groep al langere tijd in Merauke bij de missionarissen naar school ging; de andere helft was overgekomen vanuit missieposten in of via contacten met Wendu, Wambi, Okaba, het Boven-Digoel en het Boven-Bian gebied | **Bron:** ENK, archief MSC (AR-P027), inv. nr. 20210, foto nr. 228429

hun missies, zowel door de MSC'ers zelf als door andere onderzoekers. In de verschillende tijdschriften van de congregatie waren brieven van missionarissen gepubliceerd, waar bijvoorbeeld ook weer foto's bij werden afgedrukt. Dit soort publicaties konden dus ook zeer behulpzaam zijn bij bijvoorbeeld het dateren van de

West-Papua | **Bron:** Wikimedia Commons

foto's. En wat ook gunstig was: in de jaren negentig van de vorige eeuw is er al heel veel archiefmateriaal vanuit de MSC-missiegebieden naar Nederland gebracht. Dat alles zou het mogelijk maken om de foto's die ik ging bekijken, beter in context te plaatsen.'

Verhalen achter de foto's

Reichgelt begon met haar onderzoekstage en bestudeerde systematisch honderden foto's. Het ging om foto's in zeven albums, plus nog een hele verzameling losse foto's, die via verschillende missionarissen in het archief terecht waren gekomen. Ze bekeek en scande iedere foto, en voerde ze één voor één in een database in, die uiteindelijk 1.300 foto's zou bevatten. Een flinke klus dus, die veel tijd en aandacht vergde, maar de werkwijze bleek zijn vruchten af te werpen. 'Wat me na het zien, bestuderen, scannen en beschrijven van een deel van de foto's begon op te vallen, was dat er zo veel kinderen op de foto's stonden. In de geschreven bronnen die ik intussen ook bestudeerd had, kwamen die kinderen slechts sporadisch voor, en dan vooral als brave, ontvankelijke en dankbare kinderen die de rol van de missionaris als kennisbrenger en heilverschafter moesten bevestigen. Maar op de foto's kwam een heel ander beeld

naar voren. Ik zag hier kinderen zowel ogenschijnlijk ginnegappen als ongemakkelijk of zelfs boos kijken, ik zag jongens en meiden die aanwezig waren op de verschillende missieposten. Ik zag jongens die missionarissen vergezelden op hun reizen. Ik zag kinderen in de plaats Merauke (zie kaart), in een uitgesproken koloniale omgeving. Wat me ook opviel: er waren nauwelijks foto's van kinderen in de schoolbanken, maar wel veel foto's van spelende kinderen.

Ook zag ik foto's van kinderen met tasje bij zich, en dat riep de vraag bij me op met welke beweegredenen ze eigenlijk naar de missiepost kwamen. Kwamen ze wellicht ook spullen brengen of juist halen? Ik werd nieuwsgierig naar al die kinderen: wie waren ze? Hoe waren hun contacten met de missionarissen? Welke rol speelden ze in het missie-project van de paters? Hoe zagen hun levens eruit? Ik merkte dat ik de geschreven bronnen ná bestudering van de foto's op een andere manier ging lezen, en er andere en meer informatie uit kon halen. De wisselwerking tussen fotomateriaal en geschreven bronnen bleek echt een belangrijke meerwaarde te hebben.' Zowel Reichgelt als haar begeleiders, Marit Monteiro en Geertje Mak, vonden dat het stageonderzoek een vervolg zou moeten krijgen. →

Marleen Reichgelt bij de verdediging van haar promotieonderzoek, 20 juni 2023.

KDC

6

‘Ik realiseerde me dat ik met mijn vraag naar het leven en de identiteit van deze kinderen, een interessante vraag te pakken had.’ Het opmerkelijke verschil tussen het beeld van de prominente en actieve aanwezigheid van kinderen dat uit de foto’s naar voren kwam en de passieve rol die ze kregen toebedeeld in de geschreven bronnen, vormde de basis voor Reichgelts promotieonderzoek. ‘Ik wilde de groep van jonge Papua’s die ik op de foto’s aantrof, benaderen als actieve hoofdpersonen, als actoren. En ik wilde juist weg blijven van de stereotype weergave zoals ik die in de brieven en publicaties van de missionarissen steeds tegenkwam.’

Reconstructies

Reichgelt maakte korte sociale biografieën van de foto’s; ze bracht in kaart op welke plekken en manieren bepaalde foto’s verschenen in brieven en publicaties. Ze kon zo dateringen geven aan foto’s, en door het langdurig bestuderen van grote aantallen foto’s ging ze ook mensen, gebouwen en plekken herkennen. ‘Door verschillende foto’s met elkaar in verband te brengen kon ik soms gedeeltelijk reconstrueren hoe de levens verliepen van jonge mensen die in contact kwamen met de missie. Eén van de hoofdstukken in mijn proefschrift heeft bijvoorbeeld betrekking op het jongensinternaat van de paters in Merauke.’ Dankzij bestudering van verschillende foto’s waarop de internaatsleerlingen waren afgebeeld, konden gedeeltelijke levenslopen bij elkaar worden gepuzzeld en konden de jongens soms uit de anonimiteit worden gehaald. ‘In een brief of artikel werden kinderen vaak als anonieme groep opgevoerd of als je geluk had werd een voornaam

of doopnaam genoemd, zonder verdere toelichting. Door de foto bij zo’n artikel in verband te brengen met andere foto’s waarop dezelfde jongen te zien was, kon ik meer zeggen over zijn leeftijd, uit welk dorp of uit welke regio hij was gekomen. Soms kon ik aan de hand van bijvoorbeeld lichaamsversieringen of haardracht achterhalen op welke leeftijd hij naar het internaat was gekomen.

‘Door analyse van verschillende foto’s konden gedeeltelijke levenslopen bij elkaar worden gepuzzeld’

Zo bieden foto’s ook inzicht in de diversiteit van taal en cultuur binnen de groep.’ Sommige leerlingen werden meegenomen op verkenningstreks naar nieuwe missiegebieden als gidsen, vertalers en tussenpersonen. ‘Op grond van de vragen die mijn foto-onderzoek opriepen en de bevindingen die ik op grond hiervan deed, keek ik opnieuw naar de schriftelijke bronnen. Ik ontdekte zo onder meer dat jonge Papua’s vaak fungeerden als taalleraren voor de missionarissen, en dat er dus niet

↑ De jonge mannen van de timmerschool in Merauke, omstreeks 1930, posierend tussen door hen gemaakt meubilair. Verscheidene van de jongvolwassenen op de foto behoorden tot de eerste leerlingen van het nieuwe internaat en staan ook op de groepsfoto van 1925 (op p. 4) | Bron: ENK, AR-P027-20210, foto nr. 228206

alleen kennis van de missionarissen naar de Papua’s werd overgebracht – zoals vaak werd voorgesteld – maar dat dit proces ook precies andersom verliep. Ondanks hun jeugdige leeftijd speelden de kinderen en adolescenten vaak ook de rol van bemiddelende tussenpersonen – heel wat anders dus dan de stereotype rol van brave bekeerling zoals die vaak in de propagandatijdschriften en brieven van missionarissen naar voren kwam.’

Vernieuwende benadering

Hoewel onder historici zeker al wel enkele decennia meer aandacht is voor foto’s als historische bronnen, is de benadering van Reichgelt in haar onderzoek relatief nieuw. ‘Foto’s zijn als bronnen nog steeds relatief weinig gebruikt. En het onderzoek dat naar foto’s is gedaan, richtte zich vaak op de betekenis die de makers, eigenaars of publicisten van de foto’s aan de afbeeldingen gaven: onderzoekers hebben zich veel gebogen over vragen naar representatie en propaganda, maar er is tot nu toe maar heel weinig stilgestaan bij de ontmoeting tussen fotograaf en gefotografeerde, waarvan de foto het gevolg is. Ik heb de foto’s bekeken vanuit de vraag wat de gefotografeerde jonge Papua’s hebben gedáán, in plaats van de vraag hoe ze door de missionaris, fotograaf of publicist zijn begrepen.’

Naast de aandacht voor foto’s als bronnen die ons meer kunnen vertellen over de geleefde historische realiteit, is ook de focus van Reichgelt op de leeftijdsgroep van kinderen en adolescenten relatief nieuw. ‘Er is natuurlijk wel al veel langer aandacht voor de geschiedenis van het kind-zijn. Maar ook hier geldt dat het heel lang is gegaan over de pedagogische kijk op kinderen, waarbij de vraag centraal staat hoe volwassenen naar kinderen keken. Veel onderzoeksvragen op dit gebied zijn methodologisch, filosofisch en conceptueel van karakter. Minder is gekeken naar het perspectief van jonge mensen zelf, naar hun identiteit, naar hun ervaringen – zeker buiten het veld van onderwijs- of opvoedingsgeschiedenis.

'Mensen uit West-Papua hebben belangstelling voor de foto's; het gaat (ook) om hún cultureel erfgoed'

Je ziet dat er in het veld van de migratiegeschiedenis wel al meer aandacht is voor de ervaringen en het perspectief van kinderen. Met name in Canada maar ook in de Scandinavische landen is al behoorlijk wat onderzoek verricht naar kinderen en hun positie in westerse beschavingsprojecten.' Reichgelt merkt op dat ook vandaag nog, dus niet alleen in historisch onderzoek, maar in de maatschappij in het algemeen, kinderen vooral worden benaderd als leden van een groter collectief. 'Nog steeds is het zo dat je pas een individu lijkt te worden wanneer je volwassen bent.' Dat er in historisch onderzoek relatief weinig aandacht is geweest voor kinderen als historische actoren, heeft zeker voor een groot deel te maken met de beperkte beschikbaarheid van bronnen. 'Daarom zijn juist foto's een goede bron om de relatief verborgen groep van kinderen en jeugdigen zichtbaar te maken', aldus Reichgelt.

Foto's in archieven

Uit haar onderzoeksstage vloeide niet alleen een promotieonderzoek voort, maar ook een aanstelling bij het ENK, waar Reichgelt sinds eind 2015 in deeltijd werkzaam is als collectiemedewerker. 'De manier waarop 'foto's geregistreerd en opgeslagen worden, namelijk in de eerste plaats als illustratiemateriaal en niet als historische bronnen, heeft ook grote gevolgen voor de manier waarop historici foto's gebruiken. Vaak blijven fotoverzamelingen letterlijk buiten beeld wanneer een historicus een archiefinventaris bekijkt, of een bepaalde archiefcollectie doorzoekt en bestudeert. Foto's zijn vaak apart opgeslagen en apart beschreven, deels ook omdat de bewaarcondities voor foto's anders zijn dan die voor papieren archiefmateriaal. Maar door foto's letterlijk los te maken van de archieven waaruit ze voortkomen, raak je makkelijk veel context kwijt.' Ze pleit daarom voor een zorgvuldige omgang met fotomateriaal door archief- en erfgoedinstellingen. 'Het is belangrijk dat zichtbaar blijft in welke archiefcontext foto's thuishoren, waar ze vandaan komen, zodat de

↑ Jonge mannen uit Boven-Digoel die als gidsen en dragers betrokken waren bij de paradijsvogeljacht, Merauke ca. 1924. In de regentijd verbleven zij tijdelijk bij de missie, in afwachting van het begin van het nieuwe jachtseizoen. Twee jongens op de foto zouden langere tijd in Merauke blijven; zij staan ook op de groepsfoto van het nieuwe internaat in december 1925, en zouden vanaf 1928 als tussenpersonen fungeren bij uitbreiding van de missie naar het Boven-Digoel gebied | Bron: ENK, AR-P027-20244, foto nr. 229096

oorspronkelijke ordening van het archiefmateriaal – een belangrijk principe in de wereld van het archief – bewaard blijft, en de herkomst van het materiaal te traceren blijft.'

Gedeeld erfgoed

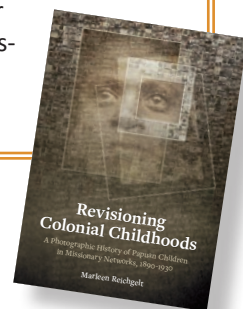
Ook wijst Reichgelt op een andere kwestie rondom historische fotocollecties die haar na aan het hart ligt, wanneer het althans gaat om verzamelingen van foto's uit koloniale context waarop personen uit de voormalige koloniën zijn afgebeeld. Zoals dus de fotocollectie van de Missionarissen van het Heilig Hart waarmee ze zelf heeft gewerkt. 'De missionarissen hebben de foto's gemaakt, en naar Nederland gebracht; ze worden hier in Nederland bewaard. Maar er staan bewoners, gebouwen en landschappen van West-Papua op, en het is dan ook waarschijnlijk dat de mensen uit West-Papua belangstelling hebben voor de foto's; het gaat (ook) om hún cultureel erfgoed. In het actuele debat over de dekolonisatie van erfgoed wordt over deze kwestie nu ook veel gesproken: hoe zorgen we ervoor dat dit gedeelde erfgoed ook voor de betrokken gemeenschappen toegankelijk wordt? Maar ook: moeten zij geen zeggenschap krijgen over dit materiaal, en inspraak in hoe en waar het bewaard, beschreven en gepresenteerd wordt? Dat vergt echte inspanningen van ons als erfgoedinstellingen, en ook de mentale bereidheid om op die manier naar dit erfgoed te kijken. Ik ben heel benieuwd hoe deze ontwikkeling, die nu is ingezet, verder zal gaan.'

Dat de Papua's op de foto's zelf een ander perspectief zullen hebben op de foto's en op hun eigen geschiedenis en identiteit dan een Nederlandse historicus, is iets wat Reichgelt zelf als eerste zal toegeven. 'Ik heb in mijn onderzoek geprobeerd zo open mogelijk naar de bronnen te kijken, en aandacht te vragen voor een ander perspectief dan dat van de Nederlandse missionarissen. Maar ook ik ben gebonden aan mijn eigen standplaats, en ik heb me gebaseerd op bronnen die door missionarissen zijn geschreven, gemaakt en samengesteld. Dus om echt andere perspectieven te krijgen, is het nodig dat dit soort collecties opengesteld wordt voor andere perspectieven en dat het mogelijk wordt gemaakt dat er bijvoorbeeld ook vanuit de Papua-gemeenschap gebruik kan worden gemaakt van en context kan worden gegeven bij de foto's en de overige bronnen.' ¶

Meer weten?

Het proefschrift
**Revisioning Colonial Childhoods.
A Photographic History of Papuan
Children in Missionary Networks,
1890-1930** (Nijmegen 2023)

door Marleen Reichgelt
is nu beschikbaar
via de Universiteits-
bibliotheek.

Van baljurk tot priesterkleed

Achtergronden bij

*'Wat in het openbaar niet kon,
werd achter gesloten deuren gecompenseerd'*

Twee robes ajustée met overkleed en tablier, ca. 1765 | Bron: Kunstmuseum Den Haag.

Door de eeuwen heen zijn liturgische gewaden vereerd in de Katholieke Kerk. Kostbare materialen en verfijnde technieken werden gebruikt om God te eren en om indruk te maken op de kerkgangers. Na een grote tentoonstelling over middeleeuwse gewaden in 2015, is dit najaar in Museum Catharijneconvent in Utrecht een tentoonstelling over zeventiende- en achttiende-eeuwse katholieke liturgische gewaden te zien: *Fashion for God*. Pracht en praal staan centraal in de tentoonstelling en tegelijkertijd is er aandacht voor de gewaden als getuigen van de kerkgeschiedenis en als uitdrukking van de identiteit van de dragers, makers en schenkers van de gewaden. Pim Arts, conservator bij Museum Catharijneconvent, geeft een historisch overzicht over deze ontwikkeling voor de lezers van *Impressie*.

Tekst: Pim Arts | **Beeld:** Museum Catharijneconvent, Kunstmuseum Den Haag

'Fashion for God'

Hoewel in grote delen van Europa Contrareformatie, barok (ca. 1600-1750) en rococo (ca. 1730-1760) in deze eeuwen de esthetische standaard bepaalden, werden katholieke kerken in de Nederlandse Republiek vanaf circa 1580 door de nieuwe protestantse overheersing ondergronds gedwongen en - althans voor het oog van de buitenwereld - tot matigheid gedwongen. Dit betekende geenszins dat de gewaden sober of bescheiden werden, integendeel: wat in het openbaar niet kon, werd achter gesloten deuren gecompenseerd. De katholieken hielden hun gemeenschap in leven in de hoop dat hun rechten spoedig zouden worden hersteld. Het verleden bood houvast en rechtvaardiging voor hun bestaansrecht. In de vormgeving van de katholieke paramenten (zowel de gewaden als de textiele altaaraccessoires) kwam dit tot uiting in het voortzetten van de middeleeuwse borduurtraditie.

Kloppen

Terwijl in de Republiek professionele borduurateliers volledig gerund werden door mannen, was het opmerkelijk dat het vooral katholieke vrouwen waren die de paramenten produceerden: kloppen (ook wel 'klopjes') genoemd. Dit waren vrouwen die een religieuze invulling aan hun leven wilden geven, maar niet konden intreden in het klooster, omdat dat in de Republiek verboden was. Op artistiek zeer hoog niveau en met zeer hoge kwaliteit gouddraad en zijde maakten zij gewaden voor de schuilkerken. De kloppengemeenschap in Haarlem, de 'Maagden van den Hoeck', was al vroeg goed georganiseerd en vervaardigde vele paramenten.

Om het bestaansrecht van de Katholieke Kerk in de Republiek te rechtvaardigen werd de nadruk gelegd op heiligen als Willibrordus en Bonifatius (de stichters van de Kerk in de lage landen) en werd het borduurwerk op kazuifels uitgevoerd in een middeleeuwse stijl. De afbeeldingen zelf kwamen echter niet zelden van contemporaine prenten. Dit laat zien dat de kloppen zeer goed op de hoogte waren van de hedendaagse kunst. Daarnaast legden zij ook nadruk op vrouwelijke heiligen en bijbelscenes met Maria. Zo creëerden zij een centrale rol voor de vrouw in de liturgie, en wel aan het altaar, op het prominentste onderdeel van de mis: het kazuifel.

Friccie met Rome

De Katholieke Kerk was in de Republiek niet toegestaan, wat enige sociale onrust veroorzaakte, maar ook de verstandhouding tussen de katholieken in Nederland en Rome verliep niet altijd soepel. De paus zag de Republiek als missiegebied en stelde dat de 'Hollandse Zending' niet een volwaardige kerkprovincie was. In plaats van een bisschop stelde de paus daarom een apostolisch vicaris aan voor de Republiek. Een gedeelte van de katholieken in Nederland voelde zich hierdoor niet erkend en als stil protest werden er door de Maagden van den Hoeck voor verschillende apostolisch vicarissen toch bisschopsgewaden vervaardigd. →

Wit kazuifel en mijter van vierstel voor bisschop Philippus Rovenius. Vervaardigd door de Maagden van den Hoeck, Haarlem, ca. 1628-1641, met textiel uit Zuid-Europa, ca. 1600 | **Bron:** Museum Catharijneconvent, BMH t127a | **Fotograaf:** Ruben de Heer.

Blauwe koorkap, ca. 1765, uit oud-katholieke kerk van de HH. Jacobus en Augustinus in Amsterdam. Blauw was geen liturgische kleur, maar omdat in de 18e eeuw blauw nu eenmaal in de mode was, werd de kleur uiteindelijk toch vaak gebruikt.

De bisschoppelijke gewaden, mét mijters, van Philippus Rovenius (1571-1654) (zie fotos's p.9) en Boudewijn Catz (1601-1663) zijn bewaard en zijn in *Fashion for God* te zien.

Als na de Tachtigjarige Oorlog in 1648 blijkt dat de Republiek niet op korte termijn weer katholiek zou worden, was het niet langer zinvol om in de stijl van de gewaden langer vast te houden aan het verleden. De deur werd opengezet om mee te gaan met de internationale baroktrend. Afbeeldingen van heiligen en bijbelscènes werden steeds vaker vervangen door bonte, geborduurde bloemen: compleet met fruit en insecten waren het soms ware stillevens. Maar de nieuwe politieke realiteit opende ook de

importmogelijkheden uit de Zuidelijke Nederlanden, waar paramenten in een door Peter Paul Rubens geïnspireerde stijl vandaan kwamen.

Franse stijl

Met het wisselen van de eeuw, treedt ook een nieuwe tijd aan. De mode in Europa wordt door het Franse hof van Lodewijk XIV bepaald: borduurwerk is grotendeels verdwenen en is vervangen door zijden stoffen met ingeweven bloemenpatronen. Tegelijkertijd ontwikkelt zich een gebruik dat welgestelde dames hun zijden japonnen schenken of nalaten aan kerken, zodat deze er gewaden van kunnen maken. Dit gebruik bepaalde vanaf 1700 de vormgeving

van de paramenten. In een zijden *robe à la française* zat al snel dertien meter zijde: dat is veel, maar niet voldoende als er een hele set gewaden van gemaakt moest worden: koorkap, kazuifel, twee dalmatieken, plus nog de vele accessoires, zoals stola's en kelkvela. Soms werd er dus een kleinere set gemaakt, maar soms werden ook twee zijden stoffen gecombineerd. Het resultaat was dat priesters voorgingen in een mis terwijl ze uiterst modieus gekleed waren, in kostbare modestoffen met bloemen-, kant- en fantasiepatronen en opmerkelijke kleurcombinaties.

Met de ogen van nu is dat misschien opmerkelijk, maar in achttiende-eeuwse ogen deden heren- en damesmode qua kleur en materiaal niet per se voor elkaar onder. Dat de Kerk ook stoffen in ontvangst nam die niet binnen de vastgestelde liturgische kleuren vielen, laat zien dat daar soms ook losser mee omgegaan werd. Blauw was bijvoorbeeld een echte modekleur in de achttiende-eeuwse Republiek en dus werden ook relatief veel blauwe japonnen aan de Kerk geschonken. Waarschijnlijk werden deze dan gebruikt voor vieringen op Maria-feestdagen.

'Als resultaat gingen de 18^e eeuwse priesters uiterst modieus gekleed'

Schenken met een hoger doel

De paramenten die van dergelijke japonnen zijn gemaakt, bieden veel informatie over de oorspronkelijke stukken. In combinatie met oude inventarissen van kerken en testamenten van overledenen kunnen bovendien soms zelfs bestaande gewaden herleid worden tot achttiende-eeuwse schensters.

Wat deze dames motiveerde, is vaak gissen. Het lezen van missen werd soms als voorwaarde gesteld in een testament, en dus zal de zorg om het eigen zielenheil een belangrijke beweegreden zijn geweest. Tegelijkertijd kan niet worden uitgesloten dat met een dergelijke schenking, de schenker ook de herinnering aan zichzelf levend wilde houden. Zeker als een japon bij leven geschonken werd, zullen de kerkgangers vol bewondering hebben opgemerkt dat het kazuifel van de pastoor was gemaakt van de japon van één van hun medeparochianen

Roze koorkap, ca. 1775. Zijde, goudgalon, goudfranje, 111 x 700 cm (zoom). Krommenie, oud-katholieke kerk van de HH. Nicolaas en Maria Magdalena | **Fotograaf:** Ruben de Heer.

Details van de koorkappen (op p. 10). Vouwen, naden en stikgaatjes geven aan dat de zijden stoffen eerder gebruikt zijn | **Fotograaf:** Pim Arts.

die met hen in de kerk zat. Net als met het kloppen-borduurwerk uit de zeventiende eeuw, komt er op deze manier een opvallende, vrouwelijke representatie in het hart van de katholieke liturgie dat altijd een puur mannelijke aangelegenheid is geweest.

Het Utrechts Schisma van 1723

Niet alleen op mode- en paramentengebied veranderde er veel in de achttiende eeuw. De frictie tussen katholieken in de Republiek onderling, die in de vroege zeventiende eeuw al bestond, nam gestaag toe. In 1723 leidde dit ertoe dat een gedeelte van deze katholieken zonder toestemming van Rome toch overging tot het benoemen van een aartsbisschop van Utrecht: Cornelis Steenoven (1662-1725), die sinds 1719 al de vicaris was. Dit leidde niet alleen tot excommunicatie van alle betrokkenen en daarmee ook tot een schisma in de Katholieke Kerk in Nederland: de Rooms-Katholieke Kerk en de Oud-Katholieke Kerk (zoals deze zich later zou gaan noemen) bestaan vanaf dat moment naast elkaar. Ook deze belangrijke gebeurtenis wordt in de tentoonstelling aan de hand van paramenten verteld: het kazuifel dat Steenoven bij zijn wijding in 1724 droeg is te zien, net als het kelkvelum dat tijdens de mis gebruikt werd.

Bewaard voor de toekomst

Dat er nog relatief veel kerkgewaden uit de zeventiende en achttiende eeuw vandaag de dag bewaard zijn gebleven

is absoluut geen vanzelfsprekendheid. Al gedurende de negentiende eeuw zag men in dat middeleeuwse gewaden bijzonder waren en bovendien konden deze in de tijd van de neogotiek (1840-1914) op extra belangstelling rekenen. Deze stijl was een halve eeuw eerder in Engeland ontstaan maar kwam pas na het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853 ook in katholiek Nederland in de mode. Hierdoor nam de belangstelling voor barok- en rococogewaden af. In groten getale werden deze afgedankt toen voor de vele nieuwe neogotische kerken nieuwe kerkgewaden werden gemaakt in een bijpassende pseudo-middeleeuwse stijl. Deze trend bleef echter grotendeels voorbehouden

aan de Rooms-Katholieke Kerk, want de Oud-Katholieke Kerk liet de neogotiek nagenoeg geheel aan zich voorbij gaan. Dat was te modern in de ogen van deze gemeenschap en bovendien was er toen waarschijnlijk ook niet veel geld om nieuwe kerken of gewaden te laten maken. Op deze manier zijn dus juist in de Oud-Katholieke Kerk heel veel textielschatten uit de zeventiende en achttiende eeuw bewaard gebleven. ¶

Nu te zien

Fashion for God is nog **t/m 21 januari 2024** te zien in Museum Catharijneconvent in Utrecht. Bij de tentoonstelling verschijnen een Nederlandse (ISBN 9789462625075) en een Engelse (ISBN 9789462625082) catalogus.

Op de tentoonstelling zijn hoogtepunten uit de collectie van Museum Catharijneconvent te zien, maar ook topstukken uit Nederlandse kerken: adembenemend mooi borduurwerk uit de zeventiende eeuw en prachtige, kleurrijke bloemetjesgewaden uit de achttiende eeuw. De combinatie van liturgische gewaden met achttiende-eeuwse baljurken laat duidelijk zien dat er sprake is van *Fashion for God*.

Het ontwerp van de tentoonstelling is in handen van *MAISON the FAUX* en de expositie sluit af met een spectaculaire hemelse balzaal.

Tentoonstelling *Fashion for God* in Museum Catharijneconvent | **Fotograaf:** Cindy Bakker

Voor- en achterzijde van herdenkingspenning uit 1923.

De Nijmeegse penningkwestie

In 2023 vierde de Radboud Universiteit haar honderdjarig bestaan. Chris Dols, conservator Radboud Erfgoed, verwierf onlangs een bijzondere erfgoedchat, die gemaakt was ter ere van de oprichting van de Nijmeegse universiteit in 1923.

Tekst: Chris Dols | **Beeld:** Dick van Aalst

‘Het penningdenkbeeld blijkt overigens bij zeer velen gewaardeerd te worden, zooals de lange en nog groeiende lijst van intekenaars aantoonst; alleen de Universiteit zelf, die men boven aan op deze lijst zou verwachten, ontbreekt op opvallende wijze’. Deze passage staat in een brief die de Katholieke Universiteit in Nijmegen begin november 1923 ontving van de Edelsmidse Brom. Dit was het – destijds al – bekende atelier voor kunstnijverheid uit Utrecht dat het universiteitswapen had ontworpen. Bovendien was hier de penning vervaardigd die een tastbare herinnering moest vormen aan de universiteitsstichting. Kennelijk waren de edelsmeden Jan Eloy en Leo Brom vlak na de officiële opening van de universiteit verontwaardigd over wat in correspondentie werd aangeduid als ‘de penningkwestie’.

Brandpunt van onenigheid werd op enig moment het antwoord op de vraag van wie nu eigenlijk het plan was gekomen tot het slaan van de bewuste penning. Onduidelijkheid hierover leidde tot de nodige onderlinge verwijten. Volgens de edelsmeden had de universiteit vast en zeker het initiatief genomen. In de optiek van de academici was juist het omgekeerde het geval geweest of lag de waarheid op z’n minst in het midden. Had professor Jan Hoogveld, medeoprichter van de universiteit, als lid van de zogeheten Commissie van Organisatie óf als privépersoon over de penning gesproken met de Edelsmidse Brom? In de loop van november spitste de discussie zich daarop toe. Op basis van de stukken die berusten in het Universiteitsarchief en het archief van de Edelsmidse Brom, te vinden in het KDC, is de precieze gang van zaken moeilijk te reconstrueren. Het lijkt er in ieder geval op dat Henricus van de Wetering, de aartsbisschop van Utrecht, gaandeweg heeft besloten dat het niet opportuun was voor de Nijmeegse universiteit-in-oprichting om het geldelijke risico te dragen dat samenhang met het slaan van de penning. De gebroeders Brom zijn uiteindelijk zelf financieel garant gaan staan voor de hele onderneming en gingen werken met lijsten waarop ingetekend

kon worden voor een penning in brons (twintig gulden) of zilver (zestig gulden). Zij voelden zich in de steek gelaten door de hooggeleerde heren uit de Waalstad omdat zij bij hen onvoldoende medewerking ervoeren bij het zo goed mogelijk vermarkten van de penning.

Aan de voorzijde toont de penning, die een doorsnede heeft van 88 millimeter, het universiteitswapen en het aan de Bijbel ontleende opschrift ‘SAPIENTIA · AEDIFICAVIT · SIBI · DOMVM EXCIDIT · COLUMNAS · SEPTEM’ (vert.: wijsheid heeft haar huis gebouwd, zeven zuilen heeft ze uitgekapt) (Spreuken 9:1). Aan de keerzijde staat de Tempel van Wijsheid afgebeeld; daarin de duif als een symbolische afspiegeling van de Heilige Geest, met zeven stralen die symbool staan voor de zeven gaven van wijsheid, inzicht, raad, sterkte, kennis, vroomheid en ontzag voor God. Het opschrift luidt: ‘AD · MEM(ORIAM) · VNIVERSITATIS · R(OMANAE) · C(ATHOLICAE) · NOVIOMAGENSIS · FEL(ICITER) · INSTITVTÆ · A(NTE) · D(IEM) · XVI (= SEXTUM DECIMUM) · KAL(ENDAS) · NOV(EMBRES) · A(NNO) · D(OMINI) · 1923’ (vert.: ter herinnering aan de gezegende stichting van de rooms-katholieke universiteit van nijmegen [op] 17 oktober in het jaar van de Heer 1923). Bij het vaststellen van de randschriften was professor Alphons Slijpen SJ nauw betrokken. Hij bekleedde het ambt van hoogleraar in de Latijnse letterkunde, stilistiek en hymnologie.

Archivalia doen vermoeden dat er in totaal 12 zilveren en 24 bronzen penningen zijn gemaakt. Lange tijd heeft de Nijmeegse universiteit het officiële gedenkstuk niet in haar collecties gehad – mogelijk omdat de meeste hoogleraren van het eerste uur ervan hebben afgezien om er op in te tekenen, zoals het openingscitaat van dit artikel en ook een brief van de Edelsmidse Brom uit mei 1924 suggereren. Een onlangs door mij op [Marktplaats.nl](https://www.marktplaats.nl) gevonden bronzen exemplaar kon echter worden verworven. Dat maakt tegenwoordig onderdeel uit het van Universiteitsarchief. ¶

100 jaar Radboud Universiteit

Drukke tijden voor het Universiteitsarchief

Het eeuwfeest van de Radboud Universiteit (RU) werd afgelopen jaar gevierd met een veelheid aan activiteiten. Dit jubileum heeft ook de geschiedschrijving over deze academische instelling nieuwe impulsen gegeven en extra aanloop naar het Universiteitsarchief opgeleverd. Niet alleen de universiteitshistoricus, Jan Brabers, maar een breed scala aan personen van binnen en buiten de universitaire gemeenschap, waaronder journalisten, kunstenaars, medewerkers, studenten en alumni, heeft allerlei aspecten uit het verleden van de universiteit onderzocht. Hun belangstelling ging niet alleen uit naar de universitaire instelling en haar wetenschappelijke prestaties, maar ook op de maatschappelijke rol van een universiteit. Zo zijn er onderzoeken gedaan naar de contacten die de RU gedurende de Koude Oorlog onderhield met Oost-Europese wetenschappers, en naar de steun aan vluchteling-studenten. Het KDC en het Universiteitsarchief zijn via het samenwerkingsprogramma Radboud Erfgoed nauw met elkaar betrokken. Marianne Waldekker, beheerder van het Universiteitsarchief, vertelt meer over het onderzoek dat in de afgelopen periode heeft plaatsgevonden.

Tekst: Marianne Waldekker

Beeld: Radboud Universiteit, Universiteitsarchief

Het Universiteitsarchief heeft als kerntaak de verantwoordelijkheid voor het behoud en de beschikbaarheid van formele bronnen. Dankzij het eeuwfeest groeide vooral de aandacht voor de informele zijden van het academische leven. De geschiedenis van de RU bestaat niet slechts uit formele documenten en administratieve aantekeningen. Het is ook doordrenkt met de levens van docenten, studenten en personeelsleden - met alle menselijke en maatschappelijke aspecten die hierbij horen. →

↑ Receptiealbum met zo'n tweehonderd handtekeningen.

De opening van de universiteit op 17 oktober 1923 was een feestelijke dag. Voor een bomvolle zaal met 1200 bezoekers gaf de eerste Rector Magnificus Jos. Schrijnen hier het startschot aan de universitaire geschiedenis. Na afloop van de plechtigheid in De Vereniging verplaatsten de genodigden zich over het Keizer Karelplein naar het Hoofdgebouw van de universiteit, voor een borrel en napraat. Dit mooie witte gebouw was die ochtend ingezegend door aartsbisschop Van de Wetering, één van de vele receptiegangers die middag. Zijn aanwezigheid is bevestigd met een handtekening in dit receptiealbum, zwart met harde kaft en nog altijd in te zien in het Universiteitsarchief.

*'Als bewaarder van het academisch
erfgoed staat het Universiteitsarchief
voor een uitdagende taak'*

De voorstelling *Red Bow Club* van Introdans, die opgevoerd werd tijdens het Art & Science Festival (plaatsgevonden op 19 t/m 21 oktober 2023, red.), was gebaseerd op persoonlijke aantekeningen van Rector Magnificus Jac. Van Ginneken uit 1928, waarin hij zijn irritaties uitte over het – in zijn ogen – wangedrag van studenten. Tijdens hetzelfde festival presenteerde ontwerper Charlotte van der Wiel de *Grote Woke Show*, die gebruik maakte van filmbeelden uit de collectie van het Universiteitsarchief. In het toneelstuk *Duik in je* (studenten) tijd van Theatergroep Greppel werden archiefstukken als rekwisieten ingezet. Momenteel werkt een student aan een stripverhaal over de geschiedenis van de RU en heeft daarvoor ook informele bronnen nodig.

Als bewaarder van het academisch erfgoed staat het Universiteitsarchief dus voor een uitdagende taak: het vastleggen en behouden van de diverse facetten van de academische gemeenschap. Dit omvat niet alleen persoonlijke anekdotes en beelden van het campusleven, maar ook de momenten die de essentie van deze universiteit weerspiegelen. Het is zaak om deze ervaringen zorgvuldig te verzamelen, te archiveren en toegankelijk te maken voor toekomstige generaties.

Deze nieuwe belangstelling roept de vraag op naar de rol die het Universiteitsarchief in de toekomst gaat innemen. Terwijl het zijn traditionele taak van archivering, documentbeheer en ontsluiting met grote zorg uitvoert, moet ook ingespeeld worden op de veranderende informatievragen en -behoefte van de hedendaagse gebruikers.

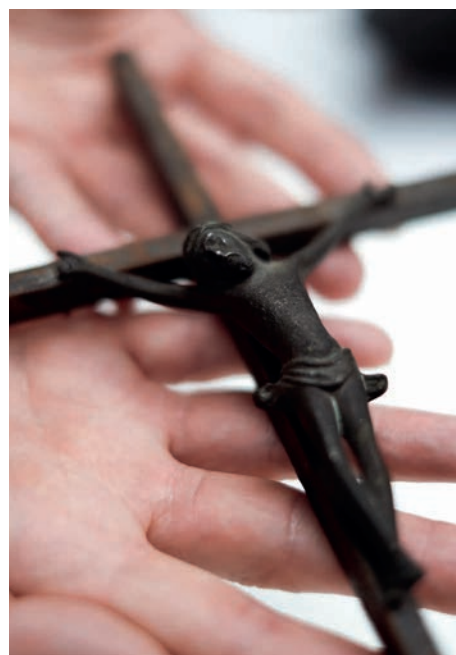
Archiveren aan de Radboud Universiteit

Het archief van de Radboud Universiteit neemt, net als dat van de Vrije Universiteit Amsterdam (VU) en Tilburg University, een aparte positie binnen het domein van Nederlandse universitaire archieven in. Dat komt omdat de universiteit, als rooms-katholieke Universiteit, werd opgericht door een privaat-rechtelijke stichting en tot op de dag van vandaag nog steeds door haar wordt beheerd. Hierdoor kwalificeert zij zich niet als een publiekrechtelijk overheidsorgaan en valt daardoor niet onder de werking van de Archiefwet (1995).

'Het archief is ook doordrenkt met de levens van docenten, studenten en personeelsleden'

De Archiefwet regelt, onder andere, dat overheidsarchieven na verloop van tijd openbaar moeten worden gemaakt. In de praktijk houdt dit in dat de meeste Nederlandse universiteiten hun archieven van blijvende waarde na 20 jaar overdragen aan een openbare archiefbewaarplaats, zoals het Nationaal Archief of provinciale en gemeentelijke archieven. De VU heeft onlangs besloten haar archieven over te dragen aan het Stadsarchief Amsterdam. De Radboud Universiteit daarentegen draagt haar archieven niet over en beheert ze dus zelf in eigen archiefdepots.

Wel besloot de Radboud Universiteit zich aan het einde van de jaren negentig te houden aan de bewaartermijnen en de richtlijnen uit de Archiefwet. Net als andere Nederlandse universiteiten maakt ze een selectielijst, die het Ministerie voor rijksuniversiteiten heeft voorgeschreven. Die lijst kwam tot stand na intensief overleg tussen universitaire archivaren, het Nationaal Archief en historici. Zij dient als juridische leidraad om te bepalen welke documenten uiteindelijk en op welke termijn vernietigd moeten worden en welke voor eeuwig bewaard moeten blijven vanuit hun waarde als erfgoed met historisch belang. Zo komen bijvoorbeeld personeels- en studentendossiers na verloop van tijd in aanmerking voor vernietiging, terwijl benoemingsdossiers van hoogleraren behouden blijven.

↑ Vroeger hing er in alle ruimtes van de universiteitsgebouwen een kruisbeeld. Het kruisbeeld op de foto was er één van velen en hing in het Universeel Laboratorium, het voormalige gebouw van de Faculteit der Natuurwetenschappen, Wiskunde en Informatica dat stond waar het Huygensgebouw zich nu bevindt. Toen het Universeel Laboratorium op 8 juli 1960 de deuren opende, werden het gebouw én alle kruisbeelden traditioneel gewijd door kardinaal Alfrink. Daarvoor stonden er naast de kardinaal een hoop diakenen in een nogal krappe gang, wat een uniek beelden opleverden | **Bron (links):** Universiteitsarchief | **Fotograaf (rechts):** Yuan Valk

In voorjaar 2023 opende de Studiezaal Erfgoedcollecties, waar onderzoekers voortaan terecht kunnen voor de collecties van het Universiteitsarchief, KDC en Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek | **Fotograaf:** Johannes Fiebig

De collecties: beheer van Universitair Erfgoed

In het Universiteitsarchief berust een indrukwekkende rijkdom aan materiaal, afkomstig van meer dan veertig verschillende archiefvormers. Daaronder zijn de archieven van het College van Curatoren, de Senaat, de Studentenadministratie, de diverse faculteiten en het College van Bestuur, maar ook werkarchieven van diverse bestuurders. Ook de archieven van de besturen van de Stichting Katholieke Universiteit en Stichting Reinier Post worden hier bewaard. Deze bestuurlijke archieven documenteren de beleidsbeslissingen en ontwikkelingen over de organisatie van onderwijs, onderzoek en bestuur. Voor de wetenschapsgeschiedenis is het hooglerarenarchief een bron van grote waarde, met dossiers die inzicht bieden in de benoemingen van elke hoogleraar, aangevuld met documenten die het verhaal vertellen van hoe elke leerstoel werd ingevuld.

Daarnaast heeft het archief recentelijk ook andere inhoudelijke collecties opgenomen, zoals het archief van de Gerard Bromstichting, het Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen (ITS), het Reinalda-archief, dat de geschiedenis van de politicologie in Nederland documenteert, en het archief van prof. Jan Hollak, hoogleraar wijsbegeerte aan de Nijmeegse universiteit in de jaren zestig tot tachtig. Deze collecties zijn opgenomen vanwege hun belang voor de groeiende belangstelling voor wetenschapsgeschiedenis en het

academisch erfgoed in Nederland en hun bijzondere band met de universitaire historie.

Het universiteitsarchief beschikt ook over een groeiende collectie filmmateriaal, fotomateriaal en een aantal objecten die nauw gerelateerd zijn aan de universitaire context en het studentenleven. Deze separate collecties verlevendigen en verrijken het beeld van het functioneren van een universiteit als academische gemeenschap, dat anders alleen beperkt blijft tot veelal formeel schriftelijk materiaal.

'Er is een brug geslagen naar een dynamische en betrokken gemeenschap die zich bewust is van haar academische erfgoed.'

Erfgoed in Actie

Sinds de lancering van het programma Radboud Erfgoed in 2019 is de bekendheid van het Universiteitsarchief en haar collecties sterk gegroeid. Niet alleen de zichtbaarheid is vergroot, maar het heeft tevens bijgedragen aan een verhoogd gebruik van de archieven in onderzoek en onderwijs. Studenten Geschiedenis krijgen bijvoorbeeld de gelegenheid om zelfstandig archiefonderzoek te verrichten in het Universiteitsarchief als onderdeel van hun opleiding. Het

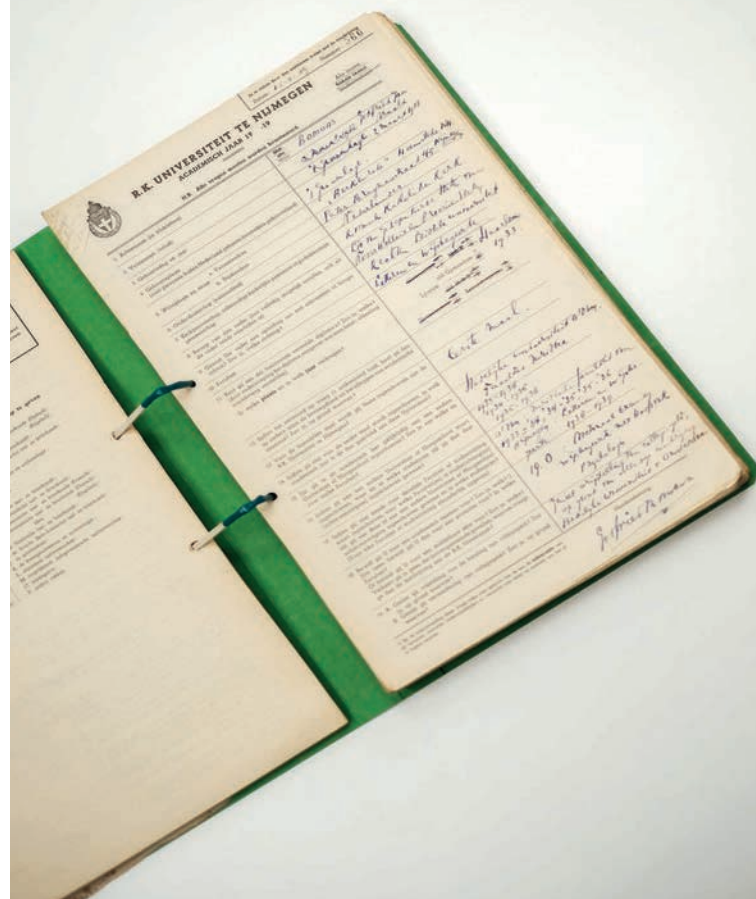
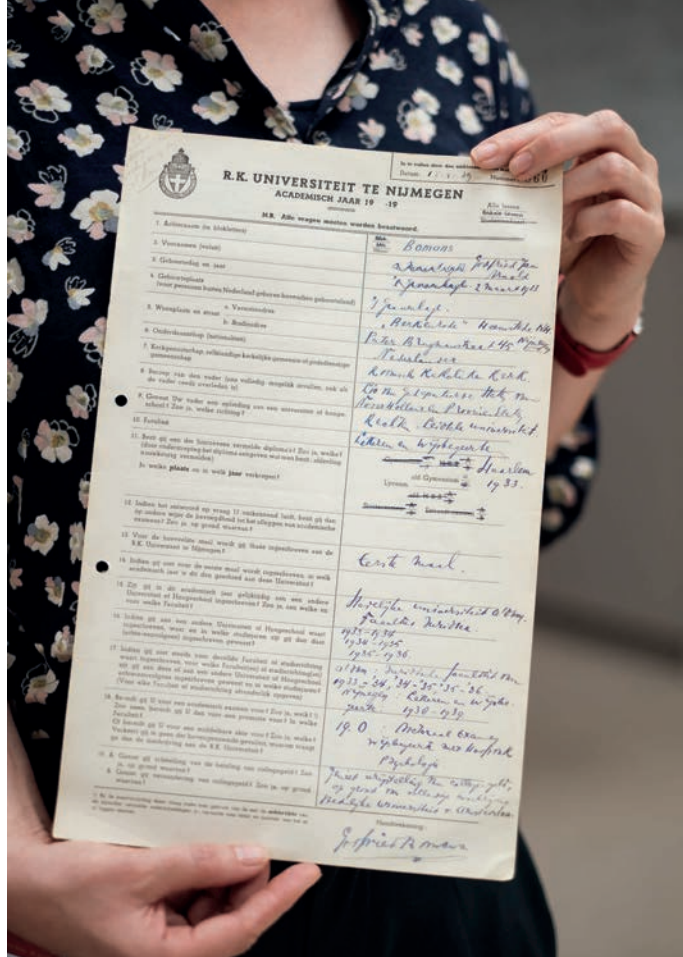
Universiteitsarchief werkt steeds nauwer samen met het KDC en de Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek. Deze collecties vullen elkaar goed aan en deze samenwerking heeft geresulteerd in de opening van een gemeenschappelijke Studiezaal Erfgoedcollecties in 2023, een centrale plek voor onderzoekers die de geschiedenis van de Radboud Universiteit (en het erfgoed dat hier bewaard wordt) willen bestuderen. Om de zichtbaarheid verder te vergroten, draagt het Universiteitsarchief actief bij aan publieksgerichte evenementen, zoals erfgoed salons en de Open Monumentendag, en draagt het bij aan tentoonstellingen binnen en buiten de universiteit. Daarnaast is er de opvallende *#radboudarchives*-serie op de officiële *social media*-kanalen van de universiteit. Radboud Erfgoed heeft niet alleen het verleden tot leven gebracht, maar heeft ook de brug geslagen naar een dynamische en betrokken gemeenschap die zich bewust is van haar academische erfgoed.

Zelf onderzoek doen?

Het Universiteitsarchief is continu bezig met het verder ontsluiten van haar archiefcollecties. De meeste archieven zijn ontsloten via inventarissen en databases, die op aanvraag zijn in te zien. Tevens wordt gewerkt aan het online beschikbaar stellen van de inventarissen.

Wilt u archiefstukken bekijken? Dan kunt u een afspraak maken, zodat uw bezoek gepland kan worden en de benodigde documenten op tijd uit het depot gehaald kunnen worden. →

Houd er rekening mee dat de archieven van de Radboud Universiteit niet openbaar, maar wel toegankelijk zijn. Als u geïnteresseerd bent in het raadplegen ervan, kunt u een gemotiveerd verzoek om toestemming indienen via e-mail. Als toestemming wordt verleend, vragen we u om een gebruikersformulier te ondertekenen.

Naast archieven herbergt het Universiteitsarchief ook voorwerpen die nauw verwant zijn met het academische leven. Die zijn veelal afkomstig van studenten, alumni, professoren, en organisatie-eenheden. De laatste tijd schenken steeds meer particulieren erfgoedobjecten of archieven. Dat stellen wij zeer op prijs, want zo kan het beeld van de universiteit verrijkt worden. Bij schenking is het van belang dat de archivalia betrekking hebben op de Radboud Universiteit, en dat ze beschikbaar zijn voor raadpleging en onderzoek door derden. Bij elke schenking wordt een overeenkomst opgesteld met essentiële informatie, zoals de beschrijving van de geschenken objecten, omvang, bijzondere raadplegings- en reproductievoorwaarden. Daarnaast zal er contextinformatie worden toegevoegd over de geschenken archiefstukken, omdat de waarde van archiefstukken vaak schuilt in het verhaal erachter. U kunt ons dat verhaal vertellen!

Kortom, het Universiteitsarchief groeit en wordt steeds toegankelijker als kennisbron voor mensen die onderzoek willen doen naar de geschiedenis van de universiteit en haar gemeenschap. Maar het Universiteitsarchief heeft een bredere rol voor ogen. Het wil de geschiedenis van de universiteit tot leven brengen en verbreden.

We streven ernaar een actieve partner te zijn in het creëren van een inclusieve en levendige universitaire gemeenschap, waarbij de geschiedenis fungeert als inspiratiebron voor toekomstige prestaties en maatschappelijke betrokkenheid. Dit is onze ambitie, en we zijn vastbesloten om hier samen met partners binnen en buiten de Radboud Universiteit hard aan te werken. Op die manier kunnen toekomstige jubilea van de Radboud Universiteit met trots gevierd worden, gebaseerd op goed onderbouwd historisch erfgoed. 🌱

Voor meer informatie kunt u contact opnemen met Marianne Waldekker, via marianne.waldekker@ru.nl, tel. 024-3611064

↑ **Foto's boven:** Dit is het inschrijfformulier van Godfried Bomans uit 1939, een bekende Nederlandse schrijver, columnist en media-persoonlijkheid uit de 20^e eeuw. Hij wilde graag wijsbegeerte met hoofdvak psychologie komen studeren in Nijmegen. Z'n studie heeft hij nooit afgemaakt, maar hij was wel actief lid van het dispuut 'De Gong' en schreef tijdens zijn studententijd aan zijn bekendste werk: *Erik of het klein insectenboek*.

Bomans begon in 1933 als student Rechtsgeleerdheid bij de Universiteit van Amsterdam. Het studentenleven en de studie rechten bevielen hem daar echter niet; de stad voelde te kil en ongezellig aan. In 1939 besloot hij naar Nijmegen te verhuizen voor de studie filosofie en psychologie. Bomans was een studentikoze levensgenieter en stond bekend om zijn gevoel voor humor. In 1943 moest hij zijn studie opgeven vanwege de sluiting van de universiteit door de Duitse bezetting en keerde hij terug naar Haarlem.

Op dit inschrijfformulier werd er gevraagd naar je kerkgenootschap. De Radboud Universiteit heette in die tijd nog de R.K. Universiteit Nijmegen en kwam voort uit de katholieke gemeenschap. Maar dat betekende niet dat er alleen maar katholieke studenten welkom waren; de universiteit stond open voor iedereen.

Dierendag

Tekst: Wiek | **Beeld:** KDC

Het moet zo'n zestig jaar geleden zijn dat ik met het jaarlijkse 'misdienaarsreisje' het Missiemuseum in Steyl bezocht. Een paar maanden terug was ik er weer. Er was niets veranderd – en dat bleek ook precies de bedoeling te zijn. Het enige verschil met toen was een bezoek aan de aanpalende Kloosterbrouwerij Steyl. Terug in Nijmegen hoefde ik zelfs mijn jas niet uit te trekken, want mijn kleinkinderen rekenden op een uitvoerig bezoek aan de kermis. Het resultaat van deze dag was het bijgaande fotorijs. Het was 4 oktober 2023 – Werelddierendag. 🐾

↑ Foto's v.b.n.b.:

- Missiemuseum Steyl (bij Venlo) is ontstaan uit de collectie van de Missionarissen van Steyl (SVD), ingericht in 1931 door broeder Berchmans, SVD. De collectie bestaat uit een volkenkundig en natuurhistorisch deel met objecten afkomstig uit de verschillende missiegebieden van de congregatie (Afrika, China en Indonesië) en diende als educatief hulpmiddel voor de training van nieuwe missionarissen.
- Kermis Nijmegen 2023. Eigen foto.

Een trieste waarheid

De emancipatiestrijd van de

In 2022 werd het archief van de Politieke Partij Radikalen (PPR) overgedragen aan het KDC. De PPR was een progressieve, radicaal-christelijke partij, opgericht in 1968 door ex-leden van de KVP en ARP, die meer aandacht wilden voor thema's zoals milieu, ontwapening en democratisering. Op veel gebieden was deze politieke partij zijn tijd vooruit, maar ook binnen de PPR was er interne fricties over bepaalde ideologische standpunten. Zo botsten de christelijke waarden van enkele leden met actuele thema's zoals de emancipatie van de LHBTI+-gemeenschap. Pieter Beutler, masterstudent aan de Radboud Universiteit, deed voor zijn scriptie onderzoek in het PPR-archief naar deze emancipatiestrijd.

Tekst: Pieter Beutler | **Beeld:** Nationaal Archief, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis

Foto boven: Na een interview met Mgr. Gijsen, bisschop van Roermond, in het tijdschrift *Elsevier* (januari 1979), waarin hij zegt dat homo's volgens hem geen lid mogen zijn van de katholieke kerk, werd er op Paaszaterdag van dat jaar een protestmars tegen Gijsen georganiseerd. Sindsdien is Roze Zaterdag een jaarlijks terugkerend evenement. Roermond, 14 april 1979 | **Fotograaf:** Hans van Dijk (Anefo) | **Bron:** NA

'Leden kunnen niet radicale maatschappijverandering naar buiten preken en dan op homo-emancipatie blijven steken'

in de vooroordelen die hun door de maatschappij zijn aangepraat'. Met zijn betoog riep Akkermans de naar zijn eigen schatting circa 700 'homofielen' binnen de partij op een werkgroep te vormen om aan de hand van de linksradicale partij-ideologie heteronormaliteit in zowel de Nederlandse maatschappij als de partij zelf te bestrijden. Zo begon de roerige geschiedenis van de werkgroep 'PPR-Flikkers en Potten', die via moties en congressen maar ook de nodige confrontaties en demonstraties zou strijden voor gelijke behandeling en gelijke rechten.

Het artikel in *de Radikalenkrant* over de eerste vergadering leek echter

Dit was een contrast met de eerste golf van de jaren vijftig en zestig, die zich voornamelijk richtten op wetswijzigingen. De radicale groepen van de tweede golf wezen het idee van assimilatie in een heteronormatieve samenleving af en voerden een polemische campagne tegen 'liberale' waarden en 'bourgeois' instituten zoals het huwelijk.

Waar over het doel overeenstemming bestond, was er binnen de groep diepe verdeeldheid over de werkwijze: harde confrontatie of praktische politiek? Deze strijd barstte al los bij de eerste vergadering in Utrecht met een proxy-oorlog over de naam: zijn we PPR-homo's of PPR-flikkers? Argumenten schoten heen en weer. Een aanwezige verklaarde

PPR LHBTI+-ers in maatschappij en eigen partij

Dat sommige leden zo druk zijn de mentaliteit van anderen te veranderen dat zij die van zichzelf vergeten, lijkt een trieste waarheid.' Met deze woorden agendeerde Jan Akkermans, lid van de kleinlinkse Politieke Partij Radikalen (PPR), aan het einde van de jaren zeventig de staat van homo-acceptatie binnen zijn eigen partij. In een ingezonden brief in het partijblad *de Radikalenkrant* hekelde hij het feit dat PPR-leden maar al te graag radicale maatschappijverandering naar buiten toe predikten, terwijl ze zelf rondom '[homoseksuelen bleven] steken

meer op het begin van een slechte grap dan de openingszin van een spannend jongensboek: 'Op 19 mei [1979] in een zaaltje in Utrecht kwamen 25 flikkers, één hond en slechts één pot bijeen'. Op deze eerste vergaderingen ontstond brede overeenstemming over het doel van de groep: het bestrijden van een samenleving die heteroseksualiteit als norm stelt. Deze houding strookte met andere linkse homorechtenbewegingen van de tweede golf van de LHBTI-emancipatie, die zich richtten op het veranderen van heersende normen en rolpatronen.

dat hij zich geen flikker voelde maar een homo terwijl een ander opmerkte dat het woord flikker misschien onnodige weerstand bij de buitenwereld zou oproepen. Voorstanders van de term flikker voelden zich daarentegen ongemakkelijk bij de medische oorsprong van de term 'homoseksueel'. Zoals een anonieme bijdrage in het blaadje van de Flikkers en Potten 't *Vlindertje* stelde: 'Ik ben niet ziek en ik wil niet "normaal"' worden. [Daarom] gebruik ik voor mezelf het woord flikker.' →

Langs de loopgraven van de naamskwestie ontstonden informele vleugels binnen de groep. De 'homovleugel' richtte de aandacht meer op partijpolitiek terwijl het 'flikkergedeelte' meer buitenparlementaire actie wilde: 'De barricaden op, hetero's en homo's confronteren met de flikkerij.' Het conflict werd pas in het najaar van 1980 beslecht met een merkwaardig compromis. Het 'flikkergedeelte' kreeg de naam - *PPR-Flikkers en Potten* - maar de 'homovleugel' won de discussie over de werkwijze. De groep zou voortaan werken langs de lijnen van de praktische politiek en thematische verdieping.

'Pik-idylle' in 't Vlindertje

Één van de belangrijkste functies van de groep was het bieden van een veilige plek voor homo's en lesbiennes binnen de partij. In de beginjaren richtten de georganiseerde themadagen gehouden in huizen van leden of COC-wijkcentra, meer op persoonlijke ervaringen dan op inhoudelijke politiek. Met het adagium 'het persoonlijke is politiek' kon men, zoals Charles van Rijnsoever schreef in 't *Vlindertje*, discussiëren over alles 'wat met Homofiel zijn (...) voor onszelf en onze naasten met zich meebrengt: de identiteit, acceptatie, gedrag, provocatie, het omturnen van de heteromaatschappij enz.'

Met deze reguliere bijeenkomsten, een eigen logo, oprichting van een eigen medium - het eerder genoemde *Vlindertje* - en het vieren van lustrums waar de eigen geschiedenis breed werd uitgemeten, ontstond er een groepsidentiteit.

Toch voelde niet iedereen binnen de doelgroep van de *Flikkers en Potten* zich welkom. Alhoewel de groep er volgens eigen naam voor flikkers én potten zou zijn, was het moeilijk om allebei tot de groep aan te trekken. Bij de eerste bijeenkomst was er slechts één 'pot' aanwezig, die geen actief lid werd. Wel waren er vrouwelijke abonnees van 't *Vlindertje*, maar veel van hen werden vervreemd door de inhoud: vroege edities van het blaadje bevatten veel grafische illustraties van naakte mannen. In 1979 klaagde Jacinta Schrijer in een ingezonden brief over de 'pik-idylle': 'Onbegrijpelijk dat zelfs flikkers zo genitaal zijn ingesteld (...) dus heren, houdt uw tendentieuze boodschappen voor u.' Ondanks het op termijn verdwijnen van de 'pik-idylle' en een actieve werving van vrouwelijke

leden, had de groep nooit meer dan één actief vrouwelijk lid.

'De werkgroep wilde een veilige plek bieden voor homo's en lesbiennes binnen de partij'

De unieke positie van de groep als organisatie binnen een politieke partij was een voordeel als het ging om het belijden van praktische politiek. Zo had de groep direct toegang tot de PPR-Tweede Kamerfractie. Via het partijcongres in 1979 riep de *PPR-Flikkers en Potten* bijvoorbeeld hun Kamerfractie op ervoor te ijveren dat mensen die in het buitenland werden vervolgd om hun homoseksuele geaardheid de status van politiek vluchteling konden ontvangen. Dit resulteerde uiteindelijk in een aangenomen motie in de Tweede Kamer - tegen de zin van de toenmalige staatssecretaris van Justitie Bert Haars (CDA) in - waardoor vervolgde LHBTI-ers in het buitenland makkelijker een vluchtelingenstatus konden verkrijgen. Ook wist de groep discriminatoire registratieformulieren van de politie aan de kaak te stellen, waar verdachten niet alleen werden geregistreerd op basis van seksuele geaardheid, maar ook subjectieve kenmerken als 'zigeuner', 'gevaarlijk voor jongens' of 'verwijfd type'.

'Het is wel even wennen'

Ondanks deze successen voelde de groep zich in de beginjaren niet altijd even geaccepteerd binnen de PPR. Zo wees de groep op de manier waarop zij werd geïntroduceerd in het informatieboekje voor nieuwe leden van de PPR: 'Het is wel even wennen' stond er, toen de naam werd genoemd.

Affiche voor protestactie,
3 mei 1980 | Bron: IISG →

Desondanks stelde actief lid Gert-Jan Steenwoerd dat in 1984 er gewoon 'prima contact' was met het partijbestuur en de Tweede Kamerfractie.

Buiten de partij konden de leden van de *PPR-Flikkers en Potten* met hun demonstraties op een stuk minder begrip rekenen. Het meest dramatische voorbeeld hiervan is de deelname van de werkgroep aan de Landelijke Verkeerde Kant Demonstratie op 3 mei 1980 in Leeuwarden. Een mars door het centrum van de Friese hoofdstad werd al snel verstoord door een groep jonge mannen die de demonstranten met stenen en flesjes bekogelde. Tijdens toespraken over de herdenking van de massamoord op honderdduizenden homoseksuelen tijdens de Tweede Wereldoorlog scandeerden de belagers 'Heil Hitler'. Uiteindelijk was de ME nodig om de demonstranten te beschermen en de orde te herstellen. Leden van de *Flikkers en Potten* lieten zich echter niet zomaar uit het veld slaan, zo blijkt uit hoe J.J. Kloostema de dag in 't *Vlindertje* samenvatte: 'Leeuwarden draagt de victorie.'

De werkgroep *Flikkers en Potten* was vrijwel altijd te vinden bij landelijke demonstraties en protesten. De groep sloot zich aan bij grotere acties, waaronder de beroemde protestmars op Paaszaterdag in 1979 tegen de felle uitspraken van bisschop Gijsen

jegens homo's in een interview in het tijdschrift *Elsevier*. Dit was de eerste van de jaarlijkse 'Roze Zaterdag' die de werkgroep jaarlijks mede hielp organiseren. Op die manier drukte de groep ook op het buitenparlementaire toneel haar eigen stempel.

'De eerste man-vijandige partij van Nederland'

Op het Feminiseringscongres bereikte de werkgroep haar grootste doorbraak. Naast de reguliere partijpolitieke en sociaaleconomische onderwerpen maakte de PPR in mei 1984 op haar congres ruimte voor onderwerpen als feminisme en emancipatie. Deze ruimte maakte het congres uniek, of zoals het communistische dagblad *De Waarheid* stelde: 'meer dan anders zijn elementen van besluitvorming, meningsvorming, uitwisseling van gedachten en ervaringen en persoonlijke vorming vermengd in de procedure.'

De *PPR-Flikkers en Potten* schaarde haar beleidsplannen en idealen in samenwerking met de vrouwengroep onder de banier van 'feminisering'. Feminisme ging voor de PPR en de Flikkers en Potten verder dan slechts gelijke rechten voor vrouwen. De vrouw moest zich niet emanciperen om vervolgens net als de man klem te komen zitten in traditionele normen en rolpatronen. Het zou moeten gaan, zoals partijleider Ria Beckers in een toespraak op het congres zei, over het ontbinden van de ongelijke machtsverhoudingen in een '[Nederlandse] maatschappij [die] geheel vermannelijkt is.' Onder dit ideologisch vaandel sprak het congres zich uit te vechten voor rechten van homo's en lesbiennes en een einde te maken van de heteronormaliteit in de samenleving.

Toch was de reactie op het congres niet louter positief. Zo was er binnen de partij ongemak over de aanpak, wat een hoogtepunt bereikte toen een aangenomen motie om het partijbestuur voor de helft uit vrouwen te laten bestaan niet realiseerbaar bleek door een gebrek aan sollicitaties. Ook kranten waren kritisch op het congres, maar de *Volkscrant* was gewoonweg vijandig met de kop 'PPR: feminisering als religie' en teksten als 'Met [dit] congres lijkt de PPR de eerste man-vijandige [partij] van Nederland te zijn geworden.' Recent historisch onderzoek velt ook een kritisch oordeel op het resultaat van het

Ria Bekkers op het Feminiseringscongres, Utrecht 1984 | Fotografie: Rob C. Croes (Anefo) | Bron: NA

congres, zoals blijkt uit het hoofdstuk van historica Hilde Lavell in de bundel over de thematische geschiedenis van de PPR *Macht uit het Zadel* (Amsterdam, 2022): '[o]ndanks alle ideeën, uitspraken en intenties (...) liep de feminisering van de PPR al spaak voordat zij begonnen was.' De betrokkenen bij de *Flikkers en Potten* zouden zich ongetwijfeld verbaasd hebben over deze negatieve analyses en conclusies. Naast de successen op het congrespodium won de groep achter de coulissen invloed. Omdat de *PPR-Flikkers en Potten* beleidsvoorstellen en moties op het congres kon agenderen, kwamen haar ideeën en voorstellen terecht bij 35 lokale afdelingen, twaalf individuele leden en vier lokale besturen - ongeveer 300 leden. Daarnaast ontstond er een emancipatienetwerk binnen de partij én kwamen de beleidsideeën van de *Flikkers en Potten* direct in het verkiezingsprogramma voor de Tweede Kamerverkiezingen van 1986. Kortom: voor de werkgroep was het Feminiseringscongres veel meer dan loze intenties: dankzij dit congres bereikten haar ideeën de haarvaten van de PPR.

Betekenisvolle zoektocht

In de late jaren zeventig startte de werkgroep *PPR-Flikkers en Potten* binnen hun partij een beweging om in de maatschappij én de eigen partij heteronormativiteit te bestrijden en gelijke rechten te bevorderen. Tot de opheffing van de groep aan het begin van de jaren negentig met de vorming van GroenLinks balanceerde de *PPR-Flikkers en Potten* tussen praktische politiek en harde confrontatie en oversteeg ze de onvermijdelijke interne spanningen. Haar rol als veilige haven voor homo's en lesbiennes binnen de partij was cruciaal, maar het bereiken van acceptatie en gelijkheid was een langdurig proces. De werkgroep boekte successen, zoals het beïnvloeden van Kamerfracties en het agenderen van kwesties, culminerend in het baanbrekende Feminiseringscongres. Hoewel hun invloed binnen en buiten de partij betekenisvol was, werd ze vaak genoeg kritisch bekeken en was haar zoektocht naar acceptatie een hobbelige reis. De groep wist uiteindelijk haar ideeën in de PPR te verankeren, een prestatie die ondanks obstakels hun impact op de strijd voor gelijkheid in Nederland én de eigen partij aantoonst. ¶

Onbekend maar zeer bemind

De Slavisch-Byzantijnse wereld

Iconen, processies met het Evangelieboek, gezangen in het Kerkslavisch: ze zijn in Nederland niet alleen in de Orthodoxe Kerken te vinden, maar ook in rooms-katholieke gemeenschappen. Hoe zit dat? Paul Baars is historicus, secretaris van de Byzantijnse Kapel Nijmegen en vrijwilliger bij het Instituut voor Oosters Christendom en Anneloes van Kuijk is themaleider Internationale Diversiteit bij het KDC, voormalig vicevoorzitter van de Johannes van Damascusgemeenschap en secretaris Byzantijns Netwerk Nederland. Voor *Impressie* schetsen zij de historie en de waarde van een onbekende, maar zeer beminde, kleurrijke rooms-katholieke traditie.

Tekst: Paul Baars, Anneloes van Kuijk | **Beeld:** KDC, auteurs

Foto boven: viering van de Johannes van Damascusgemeenschap (sinds 2022 verbonden aan de Oekraïens-Griekse Katholieke Kerk) in de St.-Catharinakerk te Den Bosch. Priester Johan Meijer preekt (de 'homilie', waarbij het gebruikelijk is dat iedereen zit) bij een open iconostase (d.w.z. met open gordijnen).

In 1917 hadden drie herderinnetjes in het Portugese Fatima verschijningen van de Moeder Gods Maria. Die onthulden hen dat Rusland zich zou bekeren als de paus dat land zou toevertrouwen aan het Heilig Hart van Jezus. Dat geeft de verwachtingsvolle mentaliteit van die tijd goed weer. De Moeder Gods zelf zou ervoor zorgen dat Rusland zich tot de ware Kerk van Rome zou bekeren. Rooms-katholieken in de hele wereld baden ervoor. In Rome werd er in 1929 een nieuw seminarie voor opgericht, het zogenaamde 'Russicum'. Men leidde daar niet alleen missionarissen op, maar ook priesters voor de rooms-katholieke parochies in de Sovjet-Unie. Naast de studie baden

in Rooms-Katholiek Nederland

staf en studenten voor de eenwording van de Rooms-Katholieke en Orthodoxe kerken.

Vele kerken en riten

De scheiding tussen de orthodoxe en katholieke kerken kent een lange geschiedenis, die teruggaat op de splitsing van het Romeinse Rijk in de vierde eeuw in een westelijk deel, rond Rome, waar het Latijn de voertaal was – en een oostelijk deel, Byzantium, waar Grieks werd gesproken. In beide delen ontwikkelden zich in de loop van de tijd zelfstandige kerken. Dat er tegenwoordig verschillende Orthodoxe kerken zijn, is vrij algemeen bekend. Maar voor velen is het een verrassing te ontdekken dat ‘de Rooms-Katholieke Kerk’ in feite een familie van 24 zelfstandige kerken is. De Latijnse Kerk is daarvan verreweg de grootste, ook in Nederland. De andere 23 hebben een eigen leiding en een eigen canoniek recht, maar erkennen wel de paus als universeel hoofd. Deze kerken worden ‘oosters-katholieke kerken’ genoemd, omdat ze vooral gevestigd zijn in Oost-Europa, het Midden-Oosten en noordoost-Afrika; en ook wel ‘geünieerde kerken’ omdat ze zich aan Rome hebben verbonden.

'De R.K. Kerk is in feite een familie van 24 zelfstandige kerken'

Tegelijkertijd ontwikkelden zich verschillende ritussen, zoals de romeinse, de koptische, de syrische en de byzantijnse ritus. Ze zijn doorgaans verbonden aan een bepaalde kerk, maar niet daaraan voorbehouden. Zo kan een gemeenschap van de Latijnse Kerk een byzantijnse liturgie vieren, en een Orthodoxe gemeenschap een westerse mis.

De byzantijnse ritus in Nederland

Vanuit Nederland waren het in de jaren 1920 vooral kapucijnen die aan het *Russicum* gingen studeren. Ze gingen dienen in de Baltische landen in de hoop dat ze Rusland binnen konden komen zodra het communisme zou zijn ingestort. Daar zag het aanvankelijk wel naar uit, maar het gebeurde niet. In 1939 bezette de Sovjet-Unie het Balticum en vluchtten de kapucijnen terug naar Nederland. Zo kwam het dat het de paters kapucijnen waren, die goed waren toegerust om de Oost-Europese migranten die na de Tweede Wereldoorlog in Nederland

waren beland, hier kerkelijk op te vangen. Het betrof mensen met uiteenlopende achtergronden. Er waren soldaten van het Rode Leger bij, die krijgsgevangen waren gemaakt of waren gedeserteerd. Terugkeren naar de Sovjet-Unie van Stalin had hun dood of verbanning betekend. Een andere groep vormden de Oost-Europese vrouwen die in de Duitse werkkampen Nederlandse mannen hadden ontmoet en na de oorlog met hen mee naar huis gingen. Naar schatting betrof dit vier- tot vijfduizend vrouwen, vooral uit Oekraïne. Onder de immigranten waren zowel orthodoxen als rooms-katholieken. →

↑ Dit antimension (altaardoek; Grieks: ‘in plaats van de tafel, het altaar’) wordt binnenkort geschonken aan het KDC. Een dergelijk altaardoek wordt geconsacreerd en uitgegeven door een orthodoxe of grieks-katholieke bisschop. Het bevat een relikwie en dient op bepaalde wijze te worden opgevouwen. Een priester kan het altaardoek meenemen en daarmee ook in een ziekenhuis of huiskamer de liturgie vieren. Dit altaardoek toont de graflegging op Goede Vrijdag. Het is in de jaren 1950 uitgegeven door de Oekraïense bisschop Ioan Budko te Rome. Het erop vermeldde jaartal 2591 verwijst naar de oude Kerkoslavische jaartelling, die begint bij de Schepping van de wereld en werd gehanteerd tot tsaar Peter de Grote deze in 1700 afschafte.

Al kon men zich daar niet altijd openlijk over uitspreken. Zo behoorden de rooms-katholieken uit Oekraïne tot de Oekraïens Grieks-Katholieke Kerk, een geünieerde katholieke kerk, die tussen 1946 en 1988 door het Sovjet-bewind verboden was. De aanduiding 'grieks' verwijst hier – en bij de andere grieks-katholieke kerken – overigens niet naar het huidige Griekenland, maar naar het oude Byzantium en betekent: 'een oosterse ritus volgend'.

KDC

24

↑ Het tijdschrift *Pokrof*, zoals het van 2001-2021 werd uitgegeven door de Katholieke Vereniging voor Oecumene.

Met steun van de paters kapucijnen werden overal in het land byzantijnse kapellen opgericht, zoals in Amsterdam, Eindhoven, Nijmegen, Maastricht, Utrecht en Rotterdam. Meestal werden de vieringen gehouden in het Kerkslavisch, later deels ook in het Nederlands. Als uitvalsbasis voor dit 'oosters werk' kregen de paters in 1952 een villa in Voorburg ter beschikking, het 'Oosters Kapucijnenklooster', dat vernoemd werd naar de beschermende sluier van Maria: 'Pokrof'. De paters publiceerden liturgische boeken en partituren in het Kerkslavisch, en het tijdschrift *Pokrof*.

Een grote aantrekkingskracht

De kapellen trokken en verbonden mensen van verschillende achtergrond, nationaliteit en denominatie. Er waren orthodoxen bij die geen eigen gemeenschap in de buurt konden vinden. Na de Tweede Wereldoorlog was er namelijk slechts één officieel erkende orthodoxe parochie in Nederland: de parochie van de Heilige Maria Magdalena in Den Haag – opgericht door Anna Pavlovna, de vrouw van koning Willem I. Bovendien werd de parochie door vluchtelingen gewantrouwd. Hoewel de geestelijken geen communisten waren, viel de parochie onder het gezag van het patriarchaat in Moskou en moest het de controle van de KGB accepteren.

Ook trokken de byzantijnse kapellen geboren en getogen Nederlanders,

katholieken én protestanten, die waren geraakt door de rijke en kleurrijke liturgie. Het is het Eeuwige Mysterie dat in de viering centraal staat. Omdat dit niet in woorden te vangen is, worden poëtische teksten gebruikt, melodieuze zang, kleurrijke iconen, rijkgeborduurde gewaden en geurende wierook. Het zijn indrukrijke vieringen die de mens in heel zijn wezen willen aanspreken. De tijdloosheid van het Mysterie komt ook tot uitdrukking in het feit dat de liturgie al eeuwenlang vrijwel onveranderd is gebleven. Het was in de Aya Sofia, het belangrijkste kerkgebouw van het Byzantijnse keizerrijk, dat de ritus haar grondvorm kreeg. Zowel elementen uit de allereerste christelijke gemeenschappen kregen er een plek, als meditatieve verstillings vanuit de kloosters, en de grandeur en plechtigheid van het keizerrijk.

'De byzantijnse ritus trok ook geboren en getogen Nederlanders, katholieken én protestanten, die waren geraakt door de rijke en kleurrijke liturgie'

De oorspronkelijk Griekse teksten werden in de 9e eeuw door de broers Cyrillus en Methodius vertaald in het Slavisch, voor de kerstening van Oost-Europese volkeren. Het is vooral deze slavisch-byzantijnse variant die zijn weg naar Nederland heeft gevonden.

De muzikale traditie hielp mee om vele harten in Nederland te openen. Die ligt ons ook na: het werk van hier geliefde orthodoxe componisten als Rachmaninov en Tsjajkovski – door ons ervaren als typisch Russische muziek – is sterk beïnvloed door de Europese muziek van hun tijd.

Katholiek slavisch-byzantijns erfgoed naar het KDC

Na een bloeiperiode tussen 1950-2000 nam om verschillende redenen het ledental van de kapellen steeds verder af. Om elkaar te versterken, bundelden de gemeenschappen in 1996 hun krachten binnen de Landelijke Instelling Pokrof. Naast de kapellen die voortkwamen uit het oosters werk van de kapucijnen sloot ook de kapel in Roosendaal zich aan, op verzoek van bisschop Muskens opgericht door Harrij Sterenberg, evenals de kapel in Hengelo, voortgekomen uit het plaatselijke byzantijnse koor. Maar de teruggang kon niet tot halt worden gebracht en veel kapellen moesten hun deuren sluiten.

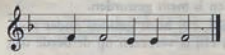
Op moment van schrijven legt Wim Zwanikken, sinds 2009 voorzitter van de Landelijke Instelling Pokrof, de laatste hand aan de archieven om ze te kunnen overdragen aan het KDC. Ook in Nijmegen staan van kapel en koor al dozen klaar, en beraden andere groepen zich op aansluiting op dit erfgoedinitiatief. Samen met de materialen die al zijn overgedragen door het Instituut voor Oosters Christendom

↑ Een tweede antimension dat geschenken wordt aan het KDC. Afgebeeld zijn de kruisafneming van Christus en de vier evangelisten (als arend, os, leeuw en engel).

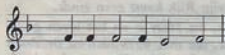

Priester: Verheft nu uw hart tot de Heer!

Allen: Ons hart is bij God.

Priester: Laat ons de Heer danken en loven!

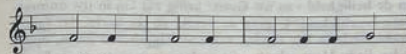
Allen: Dat is goed en pas-send.

Priester: Waarlijk tot U moeten wij zingen, U zegenen en prijzen, voor U dit dankfeest vieren. U moeten wij aanbidden, waar Gij ook zijt, Schepper en Heer. Gij zijt onze God, niet in woorden te vangen, in onze gedachten niet te vatten, met onze ogen kunnen wij U niet zien, ons verstand kan U niet peilen: God, niet gebonden aan tijd en verandering, eeuwig trouwe God, Vader, en uw eniggeboren Zoon, en uw heilige Geest. Ongeboren waren wij niets, en daaruit riep Gij ons leven toe. Wij vielen, en Gij waart daar om ons weer op te richten. Trouw als Gij zijt, deed Gij alles om ons leven tot uw Leven te leiden, uw Leven van Verrijzenis. Voor dat alles danken wij U, Vader, en uw Zoon, en uw heilige Geest: voor de weldaden, waarin Gij U openbaarde, alswel waarin uw openbaring voor ons verborgen bleef: voor de blijken van goedheid die onze ogen zagen, alswel die U ons gesluierd betoonde.

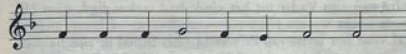
Wij danken U ook voor deze viering, die Gij uit onze handen wilt aanvaarden, terwijl toch talloze engelen en aartsengelen, cherubim en serafim staan voor uw troon.

Terwijl de diaken met de asterisk een kruisteken maakt over de diskos, zingt de priester:

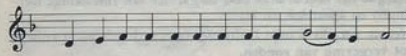
Die jubelend hun stem verheffen, en luide zingen dit lied van uw glorie:

Allen: Hei - lig, hei - lig, hei - lig de Heer,

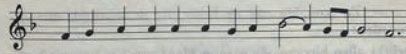
de God der he - mel - se mach - ten.

Vol zijn he - mel en aar - de van Uw heer - lijk - heid.

Ho - san - na in den ho - - ge.

Ge - ze - gend Hij die komt in de Naam des He - ren.

Ho - san - na in den ho - - ge.

instrument. Daarom ontstonden naast en vanuit de kapellen liturgische koren, waarvan het Tilburgs Byzantijns Koor, opgericht in 1944, het oudste is.

Het internationaal bekende Utrechts Byzantijns Koor (UBK) heeft een andere achtergrond: het is gestart vanuit de Oekraïens Grieks-Katholieke Kerk. Een groep Oekraïense priesters was na de Tweede Wereldoorlog met hun studenten gevlucht uit Lviv en terecht gekomen bij de paters augustijnen in Culemborg. Zij kregen daar in 1948 de mogelijkheid hun opleiding voort te zetten en een eigen kapel in te richten. Als opvolging van het seminaristenkoor is in 1951 het UBK opgericht, dat 40 jaar lang onder leiding stond van Myroslav Antonowycz. Het koor treedt nog

altijd op in binnen- en buitenland, zoals onlangs nog in het Vaticaan, bij de synode van de Oekraïens Grieks-Katholieke Kerk.

↑ Fragment uit het byzantijns *Liturgikon* (Nederlandse vertaling). Uit het gebed dat op deze pagina staat, spreekt goed de nadruk op het Mysterie. Het *Liturgikon* geeft een beeld van hoe erfgoed wordt doorgedragen over taal- en landsgrenzen heen | Bron: Sint Johannes van Damascus-kapel, Tilburg/Zagreb (vernieuwde uitgave uit 1991).

(IvOC) en diaken Evert Levinson, zullen ze een samenhangend beeld bieden van de slavisch-byzantijnse traditie in rooms-katholiek Nederland.

Het KDC is blij met deze aanwinsten. Juist door de bundeling van verschillende erfgoeddragers (archieven, beeld- en geluidmateriaal, studieboeken, handleidingen en enkele bijzondere objecten) vanuit verschillende gemeenschappen en koren kan deze bijzondere traditie als geheel inzichtelijk blijven, en bewaard voor de toekomst.

'Dankzij hun positie op het kruispunt tussen oost en west hadden de katholiek-byzantijnse kringen een internationaal bereik'

Hoewel de katholiek-byzantijnse kringen nooit breed bekend zijn geraakt en getalsmatig klein zijn gebleven, boden ze een bijzondere verrijking op de gangbare rooms-katholieke theologische en culturele tradities in ons land. Dankzij hun positie op het kruispunt van verschillende rooms-katholieke én Orthodoxe kerken, konden ze vruchtbare kruisbestuivingen tot stand brengen, ook met internationaal bereik. Die kruisbestuiving is met

name te danken aan de open houding van vooraanstaande priesters, die uiteenlopende functies bekleedden en combineerden. Denk bijvoorbeeld aan de norbertijn Piet Al, die in 1976 benoemd werd tot pastor van de Grieks-Katholieke Oekraïners in Nederland en abt was van de Abdij van Berne. Of aan Johan Meijer, die als redemptorist was toegelaten tot de opleiding van de invloedrijke Orthodoxe theoloog Alexander Schmemmann in de V.S.. In de jaren 1970 nam Meijer als directeur van de instelling Aktie en Ontmoeting Oosterse Kerken en archimandriet van de Oekraïens Grieks-Katholieke Kerk het initiatief om de slavisch-byzantijnse liturgie geheel te vertalen naar het Nederlands. Zo ontstond de Johannes van Damascusgemeenschap, die zich onlangs heeft aangesloten bij de Oekraïense Kerk. De studieboeken van de byzantijnse priesters, waarvan het KDC er al enkele heeft ontvangen, komen uit allerlei landen en zijn in diverse talen.

Byzantijnse koren

Beter bekend dan de byzantijnse kapellen zijn de byzantijnse koren. De zang heeft in de byzantijnse ritus niet de verfraaiende en illustrerende functie die het in de Romeinse ritus heeft, maar geldt hier als liturgisch

De byzantijnse gemeenschap in Nijmegen

Ondanks de grote gemeenschap-pelijkheid heeft elke kapel en elk koor zijn eigen karakter. Zo was er in Nijmegen een sterke band met de universitaire wereld en met Rusland. De Nijmeegse kapel werd in 1959 opgericht door pater Zacharias Anthonisse (1906-1985), op een zolder van een school in de Stieltjesstraat. Hij had voor de oorlog kort in een grieks-katholieke parochie in Narva (Estland) gewerkt. In 1949 was hij benoemd tot hoogleraar Geschiedenis van het Christelijk Oosten, Oosters Kerkelijk Recht en Oosterse Liturgie aan de Katholieke Universiteit Nijmegen en later tot docent Russische Taal- en Letterkunde. Pater Zacharias was een onderhoudende, markante persoonlijkheid en waarschuwde overal, bijvoorbeeld in het dagblad de Gelderlander, tegen de Sovjet-Unie en tegen het marxisme, dat toen onder de Nijmeegse studenten in de mode was. Hij had door zijn bezoeken aan de Sovjet-Unie een realistisch beeld van het land. Een typische uitspraak van hem tegen zijn studenten was: 'Zolang jullie uitspraak van het Russisch nog zo slecht is, geef ik jullie geen inspraak!'

Rond 1970 verliet een groep zangers deze byzantijnse kapelgemeenschap. →

↑ Paasnachtviering 2016 bij de Catharinakerk, Den Bosch. Na een korte processie rond het kerkgebouw, bewierookt de priester (Johan Meijer) de kerkdeur, terwijl het 'Paastroparion' wordt gezongen. De priester klopt vervolgens met het handkruis op de deur, en iedereen stapt de inmiddels verlichte kerk binnen. De viering duurt de hele nacht.

Ze vonden pater Zacharias te conservatief, wilden meer Nederlandse taal in de liturgie, en meer 'uit gaan zingen' in vieringen van katholieke en protestantse parochies. In 1972 stichtten zij het Nijmeegs Byzantijns Koor (NBK), dat onder leiding kwam van de sacramentijnse pater Carlo Lemmens. Het vertrek kwam hard aan bij de achterblijvers. Vanaf 1988 bracht de stedenband tussen Nijmegen en Pskov (ook wel: Pleskau) in Rusland, waarin verschillende leden van het koor en de kapel actief waren, hen weer samen. Zo was de eerste voorzitter van de stedenband, Ivo Peeters, ook dirigent bij de byzantijnse gemeenschap.

In 1988 kreeg de byzantijnse kapel een nieuw thuis in de kapel van de Congregatie Dochters van Onze Lieve Vrouw aan de Dobbelsmannweg. In de loop der jaren werd de kleine kapelruimte gedeeld met Servische, Griekse en Russische Orthodoxe gemeenschappen en een protestantse. Twee keer werd een Russisch-Orthodoxe priester uit Pskov in de katholieke gemeenschap ontvangen. In 1990 kwam priester Konstantín Malík over en zongen Orthodoxen en katholieken samen het '*Moleben tot de Moeder Gods*' – het enige gebed dat zij konden delen. In 1991 kwam het zelfs tot een gezamenlijke viering: de Orthodoxe priester Pavel Adelgeim leidde de viering, bijgestaan door de rooms-katholieke priesters Antoni Vriens en Piet Al. Vader Pavel vond: 'Misschien mag dit van de kerkelijke regels niet. Maar jullie hebben ons liefde betoond, daarom doe ik het toch.'

Misschien kunnen wij als kerken niet alles samendoen, maar wat we wél samen kunnen doen, moeten we ook samendoen'.

'De Nijmeegse universiteit heeft altijd nauwe banden gehad met de oosterse kerken'

In Nijmegen waren er nauwe banden op wetenschappelijk gebied. Al voor de Tweede Wereldoorlog was er aan de Nijmeegse universiteit een studiegroep van hoogleraren over de oosterse kerken; pater Titus Brandsma speelde hierin een belangrijke rol. In 1941 hadden de assumptionisten het Instituut voor Byzantijnse en Oecumenische Studies opgericht in een klooster in een villa aan de Louiseweg. Eén van de oprichters, pater Patrick van der Aalst (1921-2008), had in Sint-Petersburg gestudeerd en was in Nijmegen aangesteld als hoogleraar Oecumene. De assumptionisten gaven het tijdschrift *Het christelijk Oosten* uit en legden een uitgebreide bibliotheek aan, die nog altijd een van de kroonjuwelen van de universiteitsbibliotheek is. In 1991 ging het studiecentrum op in het Instituut voor Oosters Christendom (IvOC). Verschillende voorzitters van het NBK waren werkzaam bij de universiteit en onderhielden internationale contacten. Zo was Kees Koster in de Sovjettijd betrokken bij een uitwisselingsproject tussen de faculteit Wis- en Natuurkunde in Nijmegen en de universiteit van Novosibirsk, en kon Arabist Ed de Moor steunen op veel relaties in het Midden-Oosten

Ook aan het bestaan van de byzantijnse kapel in Nijmegen is echter een einde gekomen; sinds 2014 houdt de gemeenschap geen vieringen meer. Toch kan men in de stad nog steeds een katholiek-byzantijnse liturgie meemaken: priester Ton Sip houdt samen met het Nijmeegs Byzantijns Koor elke maand een viering in de Titus Brandsmakerk.

Ontwikkelingen

Kijken we naar de achtergrond van alle uitwisselingen op persoonlijk niveau, dan zien we dat de formele houding van de Rooms-Katholieke Kerk naar de Orthodoxe kerken in de loop van de tijd is veranderd. Het begon met bekerings- of herenigingsijver, veranderde na de oorlog in hulp aan vluchtelingen en aan christenen in Oost-Europa, en ontwikkelde zich na het Tweede Vaticaans Concilie tot het slaan van bruggen naar elkaar. De katholiek-byzantijnse gemeenschappen hebben hieraan een wezenlijke bijdrage geleverd.

Toch lijkt hun rol inmiddels uitgespeeld. De byzantijnse gemeenschappen hebben weliswaar niet hun innigheid verloren, maar soms wel hun glans – door veroudering, en het gebrek aan voorgangers en geschikte kerkruimte. Hoewel er de laatste jaren veel immigranten vanuit het Midden-Oosten, noordoost-Afrika, Rusland en Oost-Europa (Oekraïne!) naar ons land komen, kunnen orthodoxen en oosters-katholieken tegenwoordig makkelijk een kerkelijk thuis vinden in een parochie van hun eigen kerk. Er zijn inmiddels ruim veertig Orthodoxe parochies, ongeveer evenveel Oriëntaalse parochies én parochies van geünieerde katholieke kerken. Wie nu aan een 'Goddelijke Liturgie' wil deelnemen, kan op veel meer – en bloeiendere – plekken terecht. 'Het Oosten is nu in het Westen en het Westen is in het Oosten', zegt Mar Polykarp, bisschop van de Syrisch-Orthodoxe kerk in het klooster nabij Enschede terecht. ¶

Reageren?

Neem contact op met
Anneloes van Kuijk:
anneloes.vankuijk@ru.nl

Een uitgebreider artikel van
Paul Baars over de Nijmeegse kapel
is eerder verschenen via het online
Platform Oosters Christendom.

Een Geestelijk Struisje

Tekst: Hans Krabbendam | Beeld: collectie KDC

Onlangs kwam het KDC in het bezit van een knipsel van blauw karton van drie bij zes centimeter. Het had de vorm van een kerkklokje dat opgevouwen kon worden. Aan de buitenkant stond het opschrift 'Alleluia!' Aan de binnenkant de aanduiding 'Geestelijk Struisje' en dit lijstje:

12 Hl. Missen

12 Hl. Communies

25 Rozenkransjes van de Hl. wonden
en nog vele verschillende gebeden

Het kwam bij ons binnen via de zusters clarissen die aan de Waterstraat in Nijmegen hun klooster hebben. Eén van de familieleden had het struisje aan hen overgedragen omdat het anders verloren zou gaan. Het bleek een huwelijksgeschenk te zijn uit 1928 van zuster Johanna Schelbergen (1899-1986) van de orde van Sacré Coeur (Sociëteit van het Heilig Hart van Jezus), een onderwijscongregatie voor meisjes uit de gegoede stand die in 1848 begon in Vaals en later ook vestigingen had in Den Haag, Nijmegen en Arnhem.

Wie 'geestelijk struisje' googelt, krijgt geen hits. Maar als je weet dat een struis in enkele dialecten van Noord-Brabant en Limburg ook een boeket kan betekenen, is het duidelijk dat het hier om een geschenk gaat dat ook wel als 'geestelijke ruiker' bekend staat. Het is enigszins te vergelijken met een bundel A4'tjes met goede wensen of anekdotes of recepten aangeboden door de gasten bij de receptie van een bruiloft of jubileum.

Dit is een geschenk van een zuster die niet zelf naar de bruiloft van haar broer mocht komen en ook geen geld had voor

een cadeau. Maar ze schonk wel wat ze kon: de belofte van gebeden. Voor het welzijn van het huwelijk van haar broer beloofde ze om 12 keer de eucharistie bij te wonen en ter communie te gaan ter attentie van het bruidspaar en 25 keer om genade te smeken in een speciaal rozenkransgebed met een beroep op de kruiswonden van Jezus.

Je zou het geschenkje, wat profaan, een 'I owe you' kunnen noemen, een kwitantie van een belofte. Het is een stoffelijk bewijs van geestelijke en emotionele verbondenheid, waarachter een hele leefwereld schuil ging. In de wetenschap dat hemel en aarde nauw met elkaar verbonden zijn, vormde deze 'tegoedbon' voor een boeket aan gebeden niet alleen een morele ondersteuning, maar ook een waarborg dat de belangen van dit huwelijk in de hemel onder de aandacht zouden komen.

Hoogstwaarschijnlijk zijn de vaasjes, kledjes, fruitschalen en andere huwelijkscadeaus in de loop der jaren vergaan of opgeruimd. Maar dit kleine persoonlijke gebaar heeft al bijna een eeuw overleefd, waarschijnlijk ook omdat het zo mooi is gemaakt. Dat is niet alleen een teken van de waarde die aan een geestelijk boeket werd gehecht, maar ook een verwijzing naar vervlogen 'andere tijden'. Een zuster claris die in 1945 intrad, vertelde aan ons dat het geven van geestelijke ruikers heel gebruikelijk was in kloosters, maar dat de traditie geleidelijk aan afnam tot het midden jaren vijftig helemaal was verdwenen. ¶

Foto's boven: buiten- en binnenkant van een geestelijk struisje.

Problematisch erfgoed

'Foute' bijschriften van

KDC

28

Dionne Faaij, Nell Meister, Julia Niehaus en Tom Ottens gingen in 2022 als leden van een studenten-denktank aan de Radboud Universiteit op zoek naar problematisch erfgoed op de campus. Ze onderzochten onder meer de missie-fotocollectie van het KDC en kwamen tot de ontdekking dat er nog heel wat te verbeteren valt in de presentatie en beschrijving van deze fotocollectie. In een kritisch betoog zetten ze hier uiteen wat hun bevindingen zijn, én delen ze adviezen aan het KDC met ons. Aanvullend reageert Marieke Smulders, collectiespecialist Beeld en Geluid bij het KDC, op de kritiek van de studenten.

Tekst: Dionne Faaij, Nell Meister, Julia Niehaus, Tom Ottens

Beeld: collectie Missio, KDC

De laatste jaren hebben veel Nederlandse archieven in rap tempo hun collecties digitaal beschikbaar gemaakt. Met deze digitaliseringsslag maakten archieven onderzoek naar hun collecties makkelijker en toegankelijker voor een brede groep onderzoekers. Tegelijkertijd zorgde deze wens om zo snel mogelijk grote hoeveelheden materiaal te digitaliseren voor een aantal onbedoelde neveneffecten. Het belangrijkste neveneffect was dat veel historisch beeldmateriaal zonder nadere toelichting in digitaal doorzoekbare databases verscheen.

Ook het KDC worstelt met de negatieve bijeffecten die zijn ontstaan door de digitalisering van haar collecties. In de gedigitaliseerde collecties van het KDC bevinden zich namelijk, zonder enige vorm van context, talloze foto's die koloniale verhoudingen weergeven en fotobijschriften met stereotyperende, denigrerende en ook ronduit racistische inhoud. We spreken daarom in dit verband van problematisch erfgoed.

↑ 1) Een rituele dans in Suriname door Marrons. Dit zijn de afstammelingen van tot slaafgemaakte Afrikanen, die ontsnapten aan de slavernij en die de ontoegankelijke binnenlanden van Suriname zijn ingevlucht.

'Problematisch zijn de koloniale verhoudingen en opvattingen die uit de foto's spreken'

missiefoto's in de KDC-catalogus

Wij kwamen deze problemen op het spoor toen wij deelnamen aan de denktank *Rethinking Radboud's Heritage* (een project ondersteund door Radboud Erfgoed). In een denktank werkt een aantal, in dit geval acht, studenten uit verschillende studierichtingen en met diverse nationaliteiten, aan een gezamenlijke opdracht. In deze denktank was het onze taak om in kaart te brengen in welke universitaire collecties mogelijk problematisch erfgoed aanwezig was, zoals voorwerpen, teksten en beeldmateriaal. Via de catalogus van het KDC kwamen we terecht bij de collectie van de Pauselijke Missiewerken, die beheerd wordt door het KDC. Deze katholieke organisatie zamelde vanaf het begin van de negentiende eeuw geld in voor missie-activiteiten en zette voor propagandadoeleinden foto's in die genomen waren door missionarissen. Hierdoor bevatten de archieven van Pauselijke Missiewerken duizenden foto's die gerelateerd zijn aan missie-activiteiten in allerlei landen.

'Foto's en bijschriften moeten opnieuw kritisch bekeken worden'

Problematisch zijn de koloniale verhoudingen en opvattingen die uit de foto's spreken en de stereotyperende en racistische uitspraken die zijn terug te lezen in de beschrijvingen. Een deel van deze foto's zijn met de oorspronkelijke bijschriften zonder uitleg en historische context op de website van het KDC te zien. In dit artikel leggen wij uit waarom deze foto's en bijschriften kritisch bekeken en aangepast zouden moeten worden.

Koloniale onderschriften

De onderschriften die wij hebben geïdentificeerd als problematisch reproduceren koloniale ideeën en bevatten racistisch taalgebruik, waaronder denigrerende uitdrukkingen. Het gaat om de oorspronkelijke bijschriften, gemaakt door de missionarissen, fotografen en publicisten, die destijds zonder enige redactie één op één zijn overgenomen in de catalogus. Een duidelijke illustratie van het racistische taalgebruik dat hierdoor in de KDC-catalogus is terug te vinden, is het gebruik van het n-woord in de titel en de omschrijving van sommige afbeeldingen in het archief. Neem bijvoorbeeld afbeelding 1 (hier links op p. 28), genomen in Suriname, waarvan het bijschrift luidt:

'Bosn****-mannen voeren de "vuurdans" uit. Bosn****s zijn de afstammelingen van de n****slaven, die in de slaventijd vanuit Afrika werden ingevoerd als werkkrachten voor de plantages van koffie, suiker, cacao, bananen etc., en die hun meesters ontvluchtten om de vrijheid te vinden in de ontoegankelijke binnenlanden. Veel van de zeden en gewoonten der voorouders hebben ze behouden in hun uiterst primitieve leefwijze'.

Dit bijschrift bevindt zich op de achterkant van de originele foto en is woordelijk overgenomen in de digitale database van het KDC. Er zijn vandaag de dag maar weinig mensen die niet inzien dat dit taalgebruik problematisch is door het herhaaldelijk gebruik van het n-woord en doordat de levenswijze van de afgebeelde mensen wordt omschreven als 'uiterst primitief'.

Een andere problematische foto (afbeelding 2, rechtsonder) werd gemaakt in 1924 in Indonesië en laat ons een jong kind zien. Inmiddels wordt het fotograferen van jonge kinderen als een moreel grijs gebied beschouwd. Wetenschappers hebben de aandacht gevestigd op de beperkte mogelijkheden die kinderen hebben om al dan niet in te stemmen met het maken van een foto, en op hun onvermogen om de consequenties van het latere gebruik van die foto's te kunnen overzien. Maar waar we hier vooral de aandacht op willen vestigen is het bijschrift, dat ons vertelt: "Dessaschool-jongetje. Haardos wijst op weinig contact met de beschaving". Deze beschrijving zorgt ervoor dat de inheemse Indonesische cultuur wordt gedegradeerd tot "onbeschaafd" en "ongeciviliseerd". Deze beschrijving voedt daardoor narratieven over de superioriteit van witte samenlevingen. →

2) Leerling van een Dessa-school, 1924.

Het kind heeft daarnaast geen enkele invloed op de manier waarop zijn foto aan andere mensen wordt gepresenteerd en heeft waarschijnlijk geen weet van het feit dat hij door de missionaris wordt bespot vanwege zijn ongecivileerde 'haardos'.

3) Traditionele haardracht in Congo, 1929
Fotograaf: Julius Teernstra

Ook de beschrijving bij afbeelding 3 (hier boven) bevat denigrerende uitlatingen en opvattingen over westerse superioriteit. Deze foto, genomen in 1929 in Congo, portretteert een jonge vrouw met gevlochten haar en pareloorbelletjes. Het bijschrift luidt: "Ook de n****innetjes kunnen ijdel zijn". Hiermee wordt onmiddellijk een oordeel geveld over de aandacht en zorg die zij aan haar uiterlijk heeft besteed, terwijl gebruikgemaakt wordt van denigrerende taal. Daarnaast toont dit bijschrift dat elke afwijking van westerse standaarden hard wordt veroordeeld door de missionarissen.

Een laatste foto (afbeelding 4, hier rechts op p. 31) met een problematisch bijschrift portretteert een jonge man die een tuba bespeelt. Het bijschrift luidt: **"Meer en meer doet de fanfare haar entree in het dorpsleven van Ghana, waar zij de tamtam aanvult of zelfs verdringt. De fanfare-muziek van de n**** heeft altijd iets gezondeers en rhytmisch, maar aan lawaai mankeert het niet."**

Evenals de andere bijschriften, maakt dit bijschrift gebruik van het denigrerende n-woord. Daarnaast wordt de specifieke manier waarop de fanfare wordt

bespeeld gepresenteerd als iets dat uniek is voor zwarte mensen. Deze typering leidt tot diepgewortelde stereotypering in de samenleving, aangezien een herhaling van deze stereotypen ertoe zal leiden dat iemand deze bewust of onbewust in zijn dagelijkse denkwijze integreert. Ondanks dat de boodschap ogenschijnlijk positief is, zoals in dit geval het ritmisch spelen van muziek, is ook deze vorm van stereotypering schadelijk, omdat het een diverse groep reduceert tot één essentie. Huidskleur wordt hierdoor gezien als de belangrijkste indicator van inherente kwaliteiten die consistent zijn binnen een bepaalde groep.

Geschiedenis bewaren - zonder deze te reproduceren

Deze voorbeelden tonen aan dat de grootschalige en overhaaste digitalisatie van afbeeldingen en bijschriften uit de collectie van het KDC tot problemen heeft geleid. Onze kritische beschouwing van deze problematiek betekent echter niet dat wij denken dat deze foto's en hun bijschriften geen waarde hebben. Dit zijn vaak de enige afbeeldingen van mensen op deze locaties en ze vormen daarmee een unieke bron voor verder onderzoek naar koloniale verhoudingen. Het is juist daarom belangrijk om te voorkomen dat bijschriften simpelweg racistische en koloniale ideeën reproduceren zonder kritische kanttekeningen. Om dit te bewerkstelligen, zou een nieuw, neutraler bijschrift toegevoegd moeten worden en zouden de oorspronkelijke bijschriften naar de metadata moeten verhuizen. Daarnaast zou, waar mogelijk, achtergrondinformatie over het afgebeelde toegevoegd moeten worden, zodat mensen begrijpen in welke context een foto is gemaakt. Dit is van bijzonder belang wanneer bijschriften een oriëntaliserend effect hebben. Dit gebeurt wanneer zij culturen beschrijven als 'barbaars' of 'ongeciviliseerd'. Het kan hierbij helpen om de betekenis uit te leggen van de culturele elementen die men kan zien in de afbeelding.

Daarnaast is het belangrijk voor ogen te houden, dat de collectie van het KDC een specifiek perspectief biedt. Zoals ieder archief heeft ook het KDC een bepaalde focus: het behoud van archieven, boeken, objecten, foto's en tijdschriften van katholieke organisaties

en personen in Nederland vanaf circa 1800. Dit categorisch katholieke perspectief heeft een grote invloed op wat er in het archief te vinden is. Dit kan geïllustreerd worden door de hierboven aangehaalde foto's.

We moeten ons blijven realiseren dat deze foto's werden gemaakt door katholieke missionarissen en de bijschriften kwamen tot stand binnen een discours van opvattingen over religieuze en culturele suprematie dat destijds dominant was in katholieke kring. Hiermee geven deze foto's en bijschriften dus zeker geen onbevooroordeeld en volledig beeld van missie-activiteiten. Wie ook kennis wil nemen van andere perspectieven op deze koloniale geschiedenis, doet er goed aan dit voor ogen te houden, en ook andere bronnen en archieven op te zoeken om zo een completer beeld te reconstrueren en recht te doen aan de ervaringen van alle betrokkenen, niet alleen de missionarissen.

Oproep tot actie

Op het moment dat wij dit artikel schrijven, is meer dan een jaar verstreken sinds wij ons rapport hebben aangeboden aan Radboud Erfgoed en het KDC. Wij hebben in dit rapport de hierboven genoemde punten aangekaart en hebben het KDC aangespoord om de huidige manier van archiveren aan te pakken. Allereerst zijn wij blij om te zien dat enkele veranderingen zijn doorgevoerd. Sommige afbeeldingen, die voorheen zonder enige vorm van nuance gereproduceerd waren in de database, kennen nu aanhalingstekens rond het originele bijschrift. Ook zijn bij een klein deel van de foto's nieuwe, neutralere bijschriften toegevoegd. Dit zijn de eerste stappen in de goede richting, maar er is nog heel wat werk te doen. We realiseren ons dat dit best wat voeten in de aarde heeft, maar wellicht is het mogelijk dat het KDC hierin op kortere termijn toch wat verdere stappen gaat zetten.

Ons advies zou zijn om in ieder geval de bijschriften die denigrerende scheldwoorden bevatten zo spoedig mogelijk naar de metadata te verplaatsten en nieuwe bijschriften voor deze afbeeldingen te bedenken. Aangezien het bijschrift bij veel van de foto's op de website momenteel fungeert als de titel, kan het zo zijn dat onderzoekers de huidige (problematische) titels gebruiken om te verwijzen naar deze foto's.

Hierdoor worden racistische en koloniale denkbeelden simpelweg gereproduceerd en dat is pijnlijk, ook voor het KDC. Een tweede probleem is dat deze denigrerende scheldwoorden geclassificeerd worden als 'onderwerp' in het zoekstelsel. Op het moment van schrijven, geeft het n-woord bijvoorbeeld 133 resultaten in de online archieven, waarvan 105 in de sectie Beeld en Geluid, de meeste daarvan zonder enige context. Deze zoekterm is niet enkel aanstootgevend, maar ook vrij onbruikbaar, zoals te zien in de eerder genoemde voorbeelden. Deze pijnlijke woorden zouden niet simpelweg vervangen moeten worden door andere indicaties van huidskleur, maar zouden beschrijvingen moeten zijn van wat duidelijk zichtbaar is in de foto, en uitsluitend wanneer huidskleur relevant is, moeten worden genoemd. Daarnaast stellen wij voor dat bepaalde zoektermen (zoals het n-woord) onbruikbaar worden gemaakt. Mogelijk zijn sommige afbeeldingen dan tijdelijk minder goed vindbaar, maar het voordeel weegt hier wat ons betreft op tegen het nadeel. Alhoewel wij begrijpen dat het implementeren van een nieuw zoekstelsel een tijdrovende procedure is, zouden wij het KDC graag willen aansporen om

4) Ghanese man speelt tuba. Foto afkomstig uit de werkvoorraad van het KDC en daardoor nog niet gecatalogiseerd.

deze veranderingen zo snel mogelijk door te voeren. Ten slotte is er tot dusver nog geen optie toegevoegd voor het melden van aanstootgevende afbeeldingen of bijschriften in de database. Dit kan al worden opgelost door een e-mailadres te creëren voor dit doeleinde. Dit is van belang, aangezien de collecties enorm zijn en men zelfs met de beste intenties nog steeds dingen over het hoofd kan zien.

'Erfgoedspelers moeten blijven inspelen op maatschappelijke verschuivingen'

Dit stuk toont aan dat het digitaliseren van grote collecties onbedoeld problematische neveneffecten kan hebben. Wij vinden het lovenswaardig dat het KDC in staat is kritisch naar haar eigen collectie te kijken en open staat voor het doorvoeren van veranderingen. Wij hopen dat deze

veranderingen binnen afzienbare tijd gerealiseerd kunnen worden. Wanneer deze veranderingen zijn doorgevoerd, zullen de originele bijschriften bewaard blijven zonder dat zij simpelweg racistische en koloniale denkbeelden kunnen propageren. Daarnaast zullen de afbeeldingen voorzien worden van meer context waardoor een bezoeker van de digitale collectie een beter begrip heeft van de historische tijd en plaats waarin de foto en het bijschrift tot stand zijn gekomen. Toch moeten deze stappen niet als eindpunt gezien worden. Als culturele instelling zal het KDC moeten blijven inspelen op maatschappelijke verschuivingen en daarin haar verantwoordelijkheid moeten nemen in het bewaren en digitaliseren van problematisch erfgoed. Het problematische erfgoed is daarmee niet enkel een last, maar ook een kans om te laten zien dat het KDC een voortrekkersrol kan spelen in de omgang met problematisch erfgoed. ¶

Reactie vanuit het KDC

Tekst: Marieke Smulders, collectiespecialist Beeld & Geluid

Bij het KDC hebben we met belangstelling kennis genomen van de bevindingen van Tom, Dionne, Nell en Julia. Hun kritiek is natuurlijk terecht: dat het destijds blijkbaar niet als problematisch werd gezien om propagandistische en denigrerende bijschriften rechtstreeks, zonder verdere toelichting, over te nemen in onze catalogus, is nu eigenlijk niet meer voor te stellen. Maar toch moest er eerst een dekolonisatiedebat op gang komen voordat we in de erfgoedsector zijn gaan inzien dat dergelijke bijschriften kwetsend en denigrerend zijn en dus verwerpelijk. En dat ze bovendien volstrekt tekortschieten omdat dergelijke beschrijvingen juist zo objectief mogelijk zouden moeten zijn.

Hoewel er inderdaad nog veel werk is te verzetten, zijn we bij het KDC wel degelijk bezig met dit onderwerp, dat breder is dan de bijschriften bij foto's alleen. Afgelopen jaar hebben meerdere medewerkers aan de Reinwardt Academie in Amsterdam een cursus 'Dekoloniseren van erfgoed' gevolgd. Er zijn contacten gelegd en tips uitgewisseld met collega's van andere erfgoedinstellingen en musea in Nederland en België. Daaruit bleek dat veel van deze instellingen, net als het KDC, heel graag verbeteringen willen aanbrengen in de wijze van presenteren van koloniale bronnen, maar dat overal wordt geworsteld met de aanpak ervan. Waar begin je? Er is zoveel en er is maar weinig mankracht beschikbaar. En hoe zorg je ervoor dat beledigende en stereotyperende termen uit je beschrijvingen verdwijnen, zonder weg te poetsen dat dergelijke commentaren ooit wel werden gebruikt?

Een ander belangrijk punt waarmee we ons als erfgoedinstellingen bezighouden is de vraag hoe je de erfgoedgemeenschappen om wie het gaat kunt betrekken bij het beschrijven en ontsluiten van de foto's. Want de foto's zijn wel via westerse, katholieke missie-organisaties bij ons terecht gekomen, maar er staan behalve missionarissen vooral mensen op uit Indonesië, Suriname of Congo, en die foto's zijn voor hen dus minstens zo interessant als voor ons. Onze collega Maaïke Derksen heeft zich intensief beziggehouden met het leggen van contacten in Indonesië en merkte daar ook hoeveel belangstelling er is voor de foto's in onze collecties. Daarom heeft het KDC onder meer geparticipeerd in een *Wikimedia Indonesia*-project, waarbij wij foto's aanleverden die door het Indonesische Wikimedia-team konden worden gebruikt, beschreven en gepubliceerd.

Dit alles neemt niet weg dat er op korte termijn iets gedaan moet worden aan de racistische en beledigende taal die nog in onze catalogus te vinden is. We gaan ons best doen om dit te realiseren, al durf ik nog geen datum te noemen!

Jozef Bossaert (1915-2006)

marist-graficus

Een broeder-marist die vooral schilder-graficus was en naam maakte in Nederland, dat was Jozef Bossaert. Bossaert, op 8 juli 1915 geboren in Gent, trad in 1932 in bij de broeders van Sint-Gabriël, maar stapte al snel over naar de maristen, waar hij zelf ook onderwijs had genoten en 'waar het er veel gemoedelijker aan toe ging'. Hij doorliep er zijn noviciaat en scholasticaat en legde in 1940 zijn eeuwige geloften af. Een jaar voordien had hij het diploma van onderwijzer behaald.

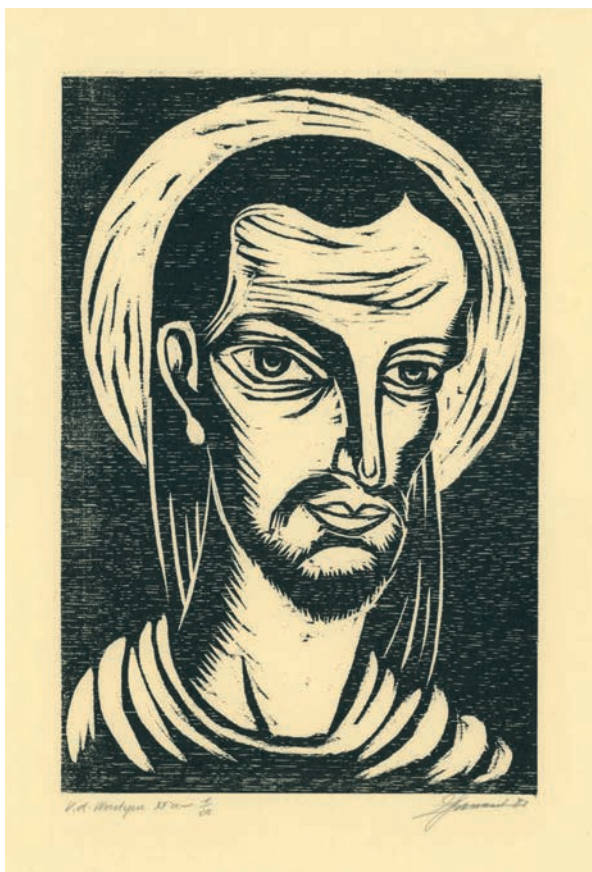
Terwijl hij les gaf in achtereenvolgens Mont-Saint-Guibert, Pittem en Gentbrugge, startte hij in 1942, in volle oorlogstijd, met zijn artistieke vorming aan de Sint-Lucasschool, de kunstschool van de broeders van de Christelijke Scholen, in Gent. Bossaert bleek namelijk ook over artistiek talent te beschikken, dat de congregatie, die eigen leerboeken uitgaf, nog van pas kon komen. In 'Sint-Lucas' kreeg hij les van gerenommeerde docenten-kunstenaars als Gerard Hermans en Michel De Loore. Hij behaalde er in 1948 zijn diploma Sierkunst en Grafische Vormgeving, met een afstudeerproject over het leven van priester Marcellin Champagnat (1789-1840), de stichter van de congregatie van de broeders maristen. Hij vulde zijn artistieke vorming aan met studiereizen naar onder meer Italië en Noord-Amerika.

De afgelopen maanden besteedde het KADOC te Leuven uitvoerig aandacht aan de broeder-kunstenaar Jozef Bossaert met een expositie over diens grafisch werk. Bossaert was afkomstig uit België, maar woonde en werkte lange tijd in Nijmegen. Het meeste van zijn oeuvre wordt bewaard in Leuven, maar ook het KDC heeft veel werk van Bossaert in de collectie. KADOC-collega Luc Vints vertelt hier in *Impressie* over de broeder-graficus en het belang en de betekenis van zijn werk.

In 1955 stuurde zijn overste Jozef Bossaert naar Nederland. Hij werd leraar aan het pas geopende internaat Maria Mediatrix in Azelo (Delden), waar hij werd betrokken bij de decoratie van het nieuwe gebouw. Vanaf 1959 was hij leraar esthetische vorming en studieprefect aan het Maria-Assumpta-Instituut in Nijmegen. Ook daar stelde hij zijn artistieke talenten ten dienste van de congregatie. Zo nam hij de vormgeving in de hand van brochures

Tekst: Luc Vints | **Beeld:** collectie KADOC, KDC

← 'Het ware gelaat van Christus' uit de twee bundels *Vera Icon* (1981) met daarin 40 houtsnedes, waarin Bossaert een overzicht toont van de voorstellingen van het gelaat van de lijdende Christus in de Europese kunst van de lijkwade van Turijn tot in de 20e eeuw. Dit ontwerp was één van zijn eigen interpretaties
Bron: KADOC

Westerhelling in Nijmegen, dat genoemd is naar de villa op het domein van het instituut en waarvan Bossaert aan de basis stond. Hij gaf er lessen en workshops voor jongeren en volwassenen en stimuleerde de ontplooiing van hun artistieke kwaliteiten. Hij organiseerde tentoonstellingen en culturele avonden, onder meer met het dansgezelschap Arriba Arriba, waarvoor hij affiches ontwierp. Hij nodigde ook 'grote en kleine' kunstenaars uit Vlaanderen uit, zoals Octave Landuyt en Willem Vermandere. Zijn doel was een brug te bouwen tussen België en Nederland. De Westerhelling werd een *De Brakke Grond* avant-la-lettre. Hij kreeg er in 1993 de Visser-Neerlandiprijs voor.

Intussen had hij Nijmegen al verlaten. Op 71-jarige leeftijd, in 1987, was hij op vraag van zijn overste en met enige tegenzin teruggekeerd naar België, naar de broedergemeenschap in Habay-la-Vieille. Ook daar begon hij een open atelier met lessen en workshops, dat echter minder uitstraling kende. →

(bijv. *Frères maristes aujourd'hui*, 1976), folders (bijv. naar aanleiding van het zestigjarig bestaan van de Belgische provincie), uitnodigingen (onder meer voor zijn confraters in New York), affiches (zoals voor de Nijmeegse Jongerenweek van 1967) en meer kunstzinnige uitgaven zoals de *Règle de vie* uit 1991. *De Apocalyps van Sint-Jan*, met zestien houtsneden ter illustratie van enkele verzen, droeg Bossaert op aan Basilio Rueda, algemeen overste van de maristen. Ook andere congregaties, zoals de karmelieten en de montfortanen, maakten gebruik van Bossaerts grafisch talent.

In 1968 werd hij van zijn pedagogische taken ontheven en kon hij zich volledig aan zijn grafische kunst wijden. Dat deed hij vanuit het Open Atelier De

Clara van Assisi → (1993), omslag met ballade van de Vlaamse auteur Christina Guirlande geïllustreerd met een kartonsnede door Bossaert
Bron: KADOC

Jeugdatelier, 1974 | **Fotograaf:** Jo Berkvens

In 2004 ging hij op rust in Kessel-Lo waar hij twee jaar later, op 13 mei 2006, overleed.

De artistieke productie van Jozef Bossaert is veelzijdig en zeer omvangrijk: collages, schilderijen, gouaches, tekeningen en alle mogelijke drukwerk. Ook maakte hij ontwerpen voor meer monumentale kunst als glasramen, wandtapijten en muurschilderingen. Hij presenteerde zijn werk op diverse tentoonstellingen in België en Nederland, maar ook ver daarbuiten, tot in New York en Brazilië toe. Zijn voorkeur ging uit naar de grafische techniek van de linosnede en de houtsnede. Belangrijke thema's zijn het lijden van Christus, de heiligenlevens, psalmen en literaire teksten.

Tussen 1973 en 2003 publiceerde hij een 75-tal bibliotheek uitgaven (door Pers De Westerhelling en Marist Press Habay-la-Vieille), waarvan de maquette, de proefdruk of een genummerde uitgave en soms zelfs al deze versies in zijn archief aanwezig zijn. Enkele titels: *Psalmsneden* (1980), *Vera Ikon* (40 houtsneden met interpretaties van voorstellingen van de vera effigies in de christelijke kunst; 1981), *Kruisgang* (1983), *Clara van Assisi* (1993) en *Genesis* (1994). Ze vormen het hart van zijn archief, dat in KADOC wordt bewaard, samen met tientallen albums die, met foto's, brieven en gelegenheidsdrukwerk (wenskaarten, affiches enz.), zijn activiteiten gedetailleerd documenteren. ¶

Affiche, 1968 ↓

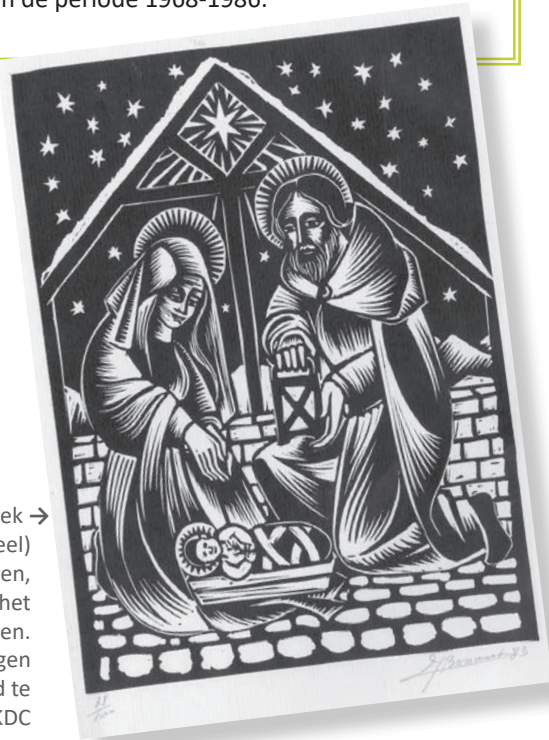
In het KDC

Het werk van Bossaert in het KDC behelst een 'restcollectie' die na zijn vertrek in 1987 uit Nijmegen in de Westerhelling was achtergebleven en een paar jaar geleden door de congregatie aan het KDC werd geschonken. Bij elkaar toch nog zo'n honderden stuks grafiek, drukwerk en tekeningen en tientallen boekwerken, waaronder veel zeldzame bibliotheek uitgaven. Curieus zijn een aantal houten drukplaten met proefdrukken op allerlei soort gebruikt papier.

Als een hommage aan de kunstenaar verscheen in 1993 het boek *Als ich can. Jozef Bossaert en Open Atelier De Westerhelling*. Dit bevat een uitgebreide kroniek van alle culturele activiteiten die door hem zijn georganiseerd en vormt zodoende een waardevolle bijdrage voor de geschiedschrijving van het culturele leven in Nijmegen in de periode 1968-1986.

'Bossaert wilde graag een brug bouwen tussen België en Nederland op kunstgebied'

Kerstprent door Bossaert. Bij zijn vertrek → uit Nijmegen is een collectie van (veel) 'dubbele drukwerken' achtergebleven, waardoor enkele ontwerpen zowel in het KADOC als het KDC terecht zijn gekomen. Medewerkers van beide instellingen proberen samen een compleet beeld te krijgen van zijn hele oeuvre | **Bron:** KDC

Adventskransen en -kalenders

Tekst: Jeffry Huntjens-Baetsleer | Beeld: collectie KDC

Tegenwoordig hangen veel Nederlandse winkelstraten al direct na de herfstvakantie vol met kerstverlichting en -versiering; vanaf 1 november is *All I Want for Christmas* weer op de radio te horen; en bij veel gezinnen wordt de kerstboom al ver voor Sinterklaasavond in huis gehaald. Deze aanlooperperiode richting Kerstmis lijkt steeds verder te worden opgerekt. Het doet ergens denken aan de traditie van Advent. Vanaf de zesde eeuw maakt de adventstijd al onderdeel uit van het kerkelijk jaar en zoals de naam verradt ('advent' betekent namelijk 'aankomst' in het Latijn) is het een periode van groeiende verwachting voor de geboorte van Christus, die start op de vierde zondag vóór Kerstmis. Tot in de moderne tijd was de Advent een tijd van vasten, bezinning en soberheid – in sterk contrast met de uitbundigheid van vandaag de dag.

Veel gebruiken van de adventsperiode stammen uit de negentiende eeuw. De groene dennentakken van de adventskrans en het ontsteken van de vier kaarsen – één voor iedere zondag – lijken te duiden op voorchristelijke wortels. Echter, de traditie is bedacht door de Duitse theoloog en Lutherse predikant Johann Hinrich Wichern (1808–1881). In 1839 introduceerde hij de adventskrans, die hij had gemaakt van kaarsen, takken en een wagenwiel, op zijn school in Hamburg. Wichern werkte met jonge kinderen uit arme gezinnen, waarvoor de verplichte vastenperiode extra zwaar moet zijn gevallen. Het verhaal wil dat zijn leerlingen hem telkens vroegen hoeveel dagen het nog was tot Kerst. Wichern zou de adventskrans hebben bedacht – toen nog met 24 kaarsen (één voor iedere dag) – als educatief hulpmiddel, zodat de kinderen konden mee aftellen.

Of deze anekdote waar is of niet, het concept van de krans sloeg aan! Al snel verspreidde het gebruik zich onder de protestantse scholen en kerken in Duitsland. Sinds de jaren 1860 zien we ook de eerste adventskransen opduiken elders in Europa en Noord-Amerika. Dit was mede te danken aan de groeiende populariteit van kerstbomen in de victoriaanse tijd. De Katholieke Kerk was echter in het begin terughoudend over zowel de adventskrans als de kerstboom – beiden waren 'te heidens' (ofwel 'te protestants') van aard. Maar vanaf de jaren 1920 werd de adventskrans ook in katholieke gezinnen omarmd – de kerstboom zou nog een paar decennia op zich laten wachten. De katholieke kransen waren over het algemeen wel wat kleiner van formaat en telden meestal maar vier kaarsen, zoals te zien op deze foto uit ca. 1950 uit de KDC-collectie.

Als gevolg van de groeiende populariteit van de adventskrans kon een ware spin-off natuurlijk niet uitblijven. Rond de voorgaande eeuwswisseling werd in Duitsland de adventskalender geïntroduceerd. Net als bij de Lutherse krans telt de kalender 24 raampjes en achter ieder raampje is een snoepje of een cadeautje verstopt. Met name deze kartonnen kalenders hebben de laatste jaren een nieuw leven gevonden, nu bijna ieder groot merk wel een eigen adventskalender uitbrengt voor volwassenen – van speciaalbiertjes tot schoonheidsproducten, werkelijk niets is te gek. ¶

Een eerdere versie van dit artikel is verschenen als column in het Katholiek Nieuwsblad. Iedere maand delen we hier de mooiste erfgoedschatten uit de KDC-collectie.

Zoeaven

Vrome helden of

'Ruim 3.000 Nederlanders en 1.650 Belgen boden zich vrijwillig aan voor het zoeavenleger'

Jonge Nederlandse knapen, de meeste niet veel ouder dan 16 jaar, die gekleed zijn alsof ze 'soldaatje' gaan spelen in een ver weg land - dat is misschien wel de eerste associatie die deze collectie van vergeelde zwart-wit-foto's oproept. Toch was dit alles behalve een spel voor deze jonge mannen. Zij waren pauselijke zoeaven, religieuze militairen die eind 19^e eeuw streden in een vrijwilligerslegioen van de Kerkelijke Staat om de belangen van paus Pius IX te beschermen tijdens de *Risorgimento* (de Italiaanse eenheidsstrijd).

Strijden voor je geloof is van alle tijden. Dat zien we in het afgelopen half jaar ook weer in het nieuws: van de terreuraanslag in Brussel op 16 oktober tot het grootschalige conflict tussen Israël en Palestina. We kijken met grote afschuw naar dit religieus geweld, waar de radicale islam een overduidelijke rol in speelt. Keek men een eeuw geleden op eenzelfde manier naar de zoeaven? Waren zij in de ogen van het Nederlandse volk niet meer dan 'roomse extremisten' of nu juist 'vrome katholieke helden'? Ramses Peters, archivaris bij het KDC, dook de KDC-collecties in om een antwoord te vinden op die vraag.

Tekst: Ramses Peters | **Beeld:** collectie KDC

Een aantal jaren geleden ontving het KDC van een dame op leeftijd vier negentiende-eeuwse met de hand beschreven boekjes en een stapeltje brieven. Ze waren afkomstig van Johannes Mattheus Visser, een Alkmaarder bloemist die in 1866 samen met een neef besloot zich aan te sluiten bij het zoeavenleger van paus Pius IX. Visser beschrijft in de documenten hun lotgevallen als pauselijk militair tussen 1866-1868. Erg succesvol was hun leger uiteindelijk niet: In 1870 wordt het laatste stukje van de Kerkelijke Staat, die eerder heel midden-Italië besloeg, veroverd door het jonge koninkrijk Italië. Sinds een aantal jaar is de belangstelling voor deze Nederlands getinte periode uit de kerkgeschiedenis toegenomen. - En met recht! Want totdat de laatste oud-zoeaaf in 1946 stierf, namen zij een bijzondere plaats in binnen de katholieke gemeenschap in Nederland. Wie de dagboeken leest over de twee jonge

Roomse extremisten?

↑ Een greep uit de fotoreeks met onbekende Nederlandse zoeaven uit de KDC-collectie. Allemaal jonge mannen (velen niet ouder dan 16 jaar) die poseren in hun uniform.

mannen in het verre vreemde Italië, begrijpt dat deze strijders lange tijd tot de verbeelding hebben gesproken.

Pius IX in het nauw

In 754 schonk Pepijn de Korte enkele gebieden in het midden van Italië aan de toenmalige paus. Sindsdien hebben de pausen er als koningen over geregeerd. De status van die gebieden als onafhankelijke Kerkelijke Staat is tot aan het midden van de negentiende eeuw nagenoeg onveranderd gebleven. Door de opkomst van nationalistische bewegingen kwam het voortbestaan van de Kerkelijke Staat in gevaar. Niet alleen de aspiraties van de leiders van de Italiaanse eenheidsbeweging zoals Victor Emanuel en Giuseppe Garibaldi, bedreigden de staat, ook binnen het land zelf waren er velen die streefden

naar een verenigd Italië. Niet vreemd, want de Kerkelijke Staat bezat een hopeloos verouderd bestuursapparaat dat voornamelijk werd bemand door geestelijken die meer geïnteresseerd waren in het behouden van de eigen macht dan in de snel veranderende wereld om hen heen.

Met de komst van Pius IX in 1846 leek de Kerkelijke Staat een democratischer bestuur te krijgen, maar na twee relatief liberale beginjaren sloeg de paus als een blad aan een boom om en werd een conservatief autocratisch heerser, die met het verlies van zijn wereldlijke gebieden de macht in de katholieke kerk steeds meer concentreerde in functie van de paus. Het hoogtepunt hiervan was de zorgvuldig georkestreerde uitroeping

van de onfeilbaarheid van de paus tijdens het door hem uitgeroepen eerste Vaticaans concilie.

In 1859 scheidden de gebieden rondom Bologna, de zogenaamde Romagna zich af van de pauselijke staat en sloten zich aan bij het koninkrijk Piemont-Sardinië dat in een oorlog tegen Oostenrijk onder andere Lombardije, Toscane en Modena had veroverd. Het pauselijk leger was veel te klein en slecht georganiseerd om het Piemontese leger tegen te houden. In reactie hierop werd in 1860 een Franse generaal aangesteld die een aantal Franse vrijwilligers met zich meenam om de pauselijke strijdkrachten te versterken. Dit groepje werd aangevuld met een aantal vrijwilligers uit Vlaanderen, waar initiatieven waren ontstaan om de paus te steunen. Deze groep kreeg de naam Franco-Tirailleurs en zij waren gekleed in een voor die tijd moderne outfit: een blauwgrijze pofbroek, vest en soort kepi. Deze kleding was gebaseerd op de kledij van de Algerijnse stam der Kalyben, ook wel Zouaven genoemd. Aan deze kledij hebben de zoeaven hun naam te danken.

In 1861 werd het gebied nogmaals verkleind toen koning Victor Emanuel van Piemont-Sardinië de gebieden La Marchia en Umbria veroverde. Enige tijd kon de paus nog rekenen op de steun van de Franse keizer Napoleon III, die de goodwill van katholieken in eigen land goed kon gebruiken. Toen echter in 1864 werd afgesproken dat de in Rome gelegerde Franse troepen na twee jaar zouden vertrekken, werd het noodzakelijk dat het pauselijk leger zou moeten worden uitgebreid. In Vlaanderen werd er actief geronseld, maar met name in Nederland kwam de stroom vrijwilligers goed op gang. Ook de neven Visser vertrokken in februari 1866 naar Italië. →

Hollands enthousiasme

Van de ruim 11.000 militairen die het leger zoeaven telde, kwamen er tussen de 3000 en 4000 uit Nederland. Het officiële aantal is 3181, maar omdat vermoedelijk een aantal Nederlanders als Vlamingen zijn geteld waren het er waarschijnlijk aanzienlijk meer. Hiermee waren zij de grootste afzonderlijke groep binnen het Zoeavenleger, gevolgd door 2950 Fransen, 1650 Belgen, 750 Italianen, 500 Canadezen, 250 Duitsers en allerlei andere nationaliteiten. De meeste Nederlandse zoeaven waren van eenvoudige komaf, 40% kwam uit een middenstands- of ambachtsmilieu, 25% was afkomstig uit de boerenstand, de overigen hadden verschillende achtergronden. Uit het feit dat sommige brieven aan het thuisfront in verschillende handschriften waren opgesteld kan worden afgeleid dat een klein gedeelte van hen analfabeet was. Het waren echter geen jongens uit de zelfkant van de samenleving. De Nederlanders hadden een goede reputatie in het zoeavenleger en strenge disciplinaire maatregelen waren zelden nodig om hen in het gareel te houden. In Nederland waren met name pater De Kruijff in Amsterdam en pastoor Hellemons in Oudenbosch de grote organisatoren die ervoor zorgden dat de stroom vrijwilligers in goede banen werd geleid. Pater De Kruijff deed aan actieve werving, registreerde belangstellenden en bekommerde zich om de financiën. Geld vanuit de kerkorganisatie zelf

was er nauwelijks en onder andere reisgeld voor de zoeaven moest worden bekostigd met giften uit de katholieke gemeenschap. Priester Hellemons in Oudenbosch ving de groepen zoeaven op, gaf ze onderdak en eten en coördineerde de reis naar Rome: een reis die dagen duurde. Zo namen Johannes Mattheus en Johannes Visser op 10 februari 1866 de trein naar Rotterdam, die hen richting Oudenbosch bracht. 16 februari kwamen ze 's avonds laat in Rome aan. Een reis langs steden en landschappen, die zo anders waren dan Alkmaar en die tot in detail in het dagboek worden beschreven.

'Het religieus plichtsbef lijkt groot te zijn geweest'

In Rome werden de jongemannen eveneens door een Nederlandse pater opgevangen. Ook het onderkomen van de zoeaven daar werd grotendeels door giften uit Nederland bekostigd. In Rome werden de jongemannen over verschillende plaatsen in de Kerkelijke Staat verdeeld: in Rome zelf, maar ook op het platteland en in de omliggende plaatsen Velletri, waar de neven terechtkwamen en Frosinone. Het Italiaans niet machtig proefden de Nederlanders weinig van de Italiaanse cultuur. Wel van de pasta, maar die werd lang niet altijd gewaardeerd. De verschillende, zeer vrome, ooggetuigenverslagen verhalen met name over de inspirerende ontmoetingen met de paus en de prachtige kerken in Rome. Visser besteedt maar liefst acht lyrische pagina's van zijn dagboek aan de Sint Pieter.

Uit de brieven en dagboeken die van zoeaven bewaard zijn gebleven blijkt dat de motieven om in het zuiden de strijd aan te gaan vooral religieus van aard waren. Johannes Visser begint zijn dagboek zo:

'Altijd is het mijn hartelijk verlangen geweest mij eenigermate verdienstelijk en nuttig te maken jegens Christus' kerk op aarde en om tot dat doel te geraken zond ik menig gebed ten

Hemel, opdat de goede God mij onwaardige, wilde verhooren; en ziet, de Plaatsbekleeder van Jezus' Kerk werd bedreigd, het scheepje van Petrus werd door de woeste golven der verlichte, ongeloovige negentiende eeuw heen en wêr geslingerd(..) aanstonds deed de goede God in de harten der jongelingen een heiligen ijver ontvangen voor het voorvaderlijk geloof, en uit alle oorden der Christen wereld stroomden eene menigte jongelingen toe.'

Onder hen hebben zich ook avonturiers bevonden, maar gezien het zeer lage aantal deserteurs onder de Nederlanders, lijkt het religieus plichtsbef bij de meesten van hen groot te zijn geweest.

Heldendaden

Veel veldslagen hebben de katholieke jongemannen niet gevochten, het grootste gedeelte van de tijd maakten zij jacht op de talrijke bandieten die het Romeinse platteland onveilig maakten. Niet in de strijd, maar door ziektes als tyfus en cholera zijn de meeste zoeaven gestorven. Toch waren bij deze sterfgevallen ook enkele helden. Toen in augustus 1867 rondom Rome de cholera uitbrak ontstond er paniek onder de lokale bevolking. In het stadje Albano stierven de eerste dag van de epidemie 158 mensen op een bevolking van 8000 zielen. De apothekers van de stad waren overleden en burgemeester en doodgravers waren in allerijl de stad ontvlucht. Voor het gedrag van de Italianen konden de zoeaven weinig begrip opbrengen. Visser schrijft:

'De Italiaanders! Zij bezitten (..) de moet niet op een halfuur afstand een Colera lijder aan te kijken. Zij kunnen niet anders dan roepen en tieren de handen wringen en tieren en roepen. O! Santa Madonna! Madonna! Santa Francesco! Bernardo en honder anderen Hiliage aanroepen. Zie hier al wat zij durfden te doen!'

↓ Fragment dagboek J.M. Visser

↓ Zoeavenkepie met een metalen insigne in de vorm van een jachthoorn, symbool van de lichte infanterie.

Een groep van veertig zoeaven, waaronder twintig Nederlanders trok het stadje in om de zieken te verplegen en de doden te begraven. Drie Nederlanders raakten besmet en overleden aan de cholera. De overlevenden werden onderscheiden met een pauselijke medaille. Naast ziektes bracht het jaar 1867 ook de weinige, weliswaar, succesvolle veldslagen die zijn

gevoerd. In dat jaar trokken troepen onder leiding van Garibaldi en diens zoon Menotti de pauselijke gebieden in met als uiteindelijk doel de verovering van Rome en de stichting van de Republiek Italië. In Rome zelf werden overigens weer Franse troepen gestationeerd, omdat de Franse keizer Napoleon III het niet zag zitten dat Italië een republiek zou worden.

In slagen bij Bagnorea, Monte Libretti en Mentana werden grote, weliswaar slecht georganiseerde, overmachten van Garibaldisten, verslagen door kleine troepen verbeterde zoeaven. Verreweg het meest tot de verbeelding spreekt het optreden van Pieter Jong uit Lutjebroek (zie afbeelding hier rechts). Deze reus, bij zijn registratie in Oudenbosch staat vermeld 'Kerel als een boom', veroverde met tachtig medestrijders het stadje Monte Libretti, op een overmacht van meer dan duizend Garibaldisten. De Lutjebroeker zelf overleefde het niet. Nadat de Garibaldisten hem bij de poort van het stadje zo dicht waren genaderd dat het geweer of de bajonet geen nut meer had, sloeg hij met de kolf van zijn geweer veertien Garibaldisten dood, voordat hij dodelijk vermoeid ineens zakte en door een overmacht werd gedood. In Mentana boekte het zoeavenleger, bijgestaan door goed bewapende Fransen, de grootste overwinning uit zijn korte bestaan. 5.000 Fransen en zoeaven versloegen 15.000 Garibaldisten, waarna de rol van de roemruchte legerleider Garibaldi definitief was uitgespeeld.

De overwinningen van de zoeaven brachten Pius IX enig respijt, maar toen in 1870 de Frans-Duitse oorlog uitbrak, was Napoleon III genoodzaakt zijn troepen terug te trekken. Het duurde niet lang of Victor Emmanuel stond met een grote overmacht voor de poorten van Rome. Pius IX was niet van plan om zijn leger op te offeren voor een verloren zaak en gaf zich over. Pas in 1929, tijdens de regering van Mussolini bereikten de Italiaanse regering en de paus een overeenkomst over het grondgebied van de kerk en werd Vaticaanstad officieel een staat.

Terugkomst

Hoewel hun missie mislukt was werden de teruggekeerde jongemannen als helden ontvangen in katholiek Nederland. In hun verdere leven bleven de oud-zoeaven een bijzondere positie bekleden in de katholieke gemeenschap. Wanneer een bisschop of kardinaal een kerk bezocht dan stond bijna altijd een oud-zoeaaf in uitrusting klaar om de hoge geestelijke te begroeten. En in processies liep bijna altijd een zoeaaf, in uniform natuurlijk, mee.

Verskillende oud-zoeaven verenigden zich in broederschappen, met name bedoeld voor gezelligheid en onderlinge steun. Sommige daarvan, zoals die van Arnhem, Delft en Amsterdam vormden zich om tot de eerste katholieke

werkliedenverenigingen. Tegen het einde van de eeuw, vijftientig jaar nadat de slag bij Mentana had plaatsgevonden, werd de nationale zoeavenbond opgericht. Deze organiseerde feestelijke bijeenkomsten, maar beheerde ook een steunfonds voor armlastige wapenbroeders.

'De meeste zoeaven hadden hun Nederlandschap verloren en een aantal kon na terugkeer geen werk meer vinden'

Want het verging niet alle oud-strijders even goed bij terugkomst. Een onaangename verrassing bij de terugkeer was wel dat de meeste zoeaven het Nederlandschap hadden verloren, omdat zij zonder toestemming in vreemde krijgsmacht hadden gediend. Zo kon het voorkomen dat jaren later een oud-zoeaaf zich verkiesbaar had gesteld voor gemeenteraadsverkiezingen, maar zich moest terugtrekken, omdat hij geen Nederlander was. Een paar zoeaven hadden op advies van een oplettende pastoor wel toestemming aan koning Willem III gevraagd, die dat verzoek doorgaans graag inwilligde. Wie voor de paus zou willen vechten, zou dat ook voor zijn koning doen, zo was zijn gedachte. Uiteindelijk hebben alle zoeaven hun Nederlandschap teruggekregen, in 1947, nadat de laatste zoeaaf was overleden. →

↑ Geromantiseerde voorstelling van de slag bij Monte Libretti met in het midden Pieter Jong uit Lutjebroek. 'Onze Nederlandsche zouaven strijdend tegen Garibaldi'
Bron: *De Katholieke Illustratie*, (1867-68) nr. 17, p. 129.

'Wie zoeaven een soort 'roomse jihadisten' zou willen noemen slaat de plank mis...'

Uniforms in de vaste tentoonstelling van het Zoeavenmuseum te Oudenbosch (N.B.) | Bron: Zoeavenmuseum

De waardering ten spijt, een aantal zoeaven vond na terugkeer geen werk meer en raakte aan lager wal. Een klein deel zocht het in andere krijgsmacht en sloot zich aan bij het KNIL. Weer anderen sloten zich aan bij een Frans legeronderdeel van oud-zoeaven en vochten mee in de Frans-Duitse oorlog. Zelfs in de Spaanse burgeroorlog en in de Sahara als beschermers van de Witte paters, vond men de oud-strijders terug.

Extremisten?

Op het eerste gezicht laat de vergelijking tussen de katholieke zoeaven en islamitische jihadstrijders zich makkelijk trekken: Veelal jonge jongens uit een religieuze minderheidsgroep die in een ver vreemd land hun leven in de waagschaal leggen in de strijd voor een op religieuze gronden gebouwde staat. Maar wie zoeaven een soort 'roomse jihadisten' zou willen noemen slaat de plank mis. De verschillen in de context zijn te groot, zowel in Nederland als op het buitenlandse slagveld, waar de zoeaven naar Rome trokken en de I.S.-strijders afreisden naar het kalifaat. Echt vergelijkbaar zijn de situaties niet.

Desalniettemin zou het thema zoeaven zich wel goed lenen als een *case study* over de bredere discussie rondom religieus geweld voor zowel studenten als scholieren. Door het digitaliseren en transcriberen van bronnen, zoals het dagboek van J.M. Visser, zorgt het KDC ervoor dat dit soort bronnen toegankelijker worden voor het gebruik in het onderwijs en door een breder publiek. ¶

Een eerdere versie van dit artikel is verschenen in *VGN Kleio*.

De dagboeken van J.M. Visser zijn in huis gescand en getranscribeerd door Ton Gal, Huub van Veghel en Jacques Schellens; en nu te vinden op de KDC-website (zie QR-code).

Scan en ga direct naar de KDC-catalogus

Verder lezen?

Recent verschenen twee publicaties over de geschiedenis van de pauselijke zoeaven:

Soldaten van God
(Zutphen 2021)

door Kees Schaepman
via uitgeverij Walburg Pers.

&

Martelaren voor de paus
(Amsterdam 2023)

door Koen de Groot
via uitgeverij Prometheus.

U vindt de boeken bij uw
lokale boekhandel.

← Overhandiging van het 1^e exemplaar van *Zielzorg en verzet* door de auteur aan mgr. J. Hendriks, bisschop Haarlem-Amsterdam
Bron: KDC

Verder Lezen...

KDC

41

Gerard J. van Veen

Zielzorg en verzet, het R.K. bisdom Haarlem tijdens de Tweede Wereldoorlog

Het KDC levert regelmatig foto's voor boeken of tijdschriften, soms bijzondere. Bijzonder is zeker het lijvige werk *Zielzorg en verzet*. De reeds lang gepensioneerde geschiedenisleraar Gerard van Veen deed jarenlang onderzoek in het archief van het bisdom Haarlem-Amsterdam om de oorlogscorrespondentie uit te vlooien tussen talrijke pastoors en kapelaans en de toenmalige bisschop J.P. Huibers. Voor en tijdens de oorlog vaardigden de Nederlandse bisschoppen maatregelen uit betreffende de houding tegenover NSB-ers, de gelijkschakeling van katholieke organisaties, de Duitse maatregelen tegen en vervolging van de joden. Maar over de dagelijkse praktijk weten we heel weinig: wat moest een

parochiepriester daarmee in de dagelijkse praktijk? Zij legden hun twijfels en de mogelijkheden van uitzonderingen steeds weer voor aan de bisschop, die daarover soms positief, soms negatief besliste. Trouwens: hoe zat het met de relaties tussen parochiepriesters en het verzet? Van Veen beschrijft gedetailleerd al dergelijke kwesties en geeft ons daarmee een gedetailleerd en uniek beeld van het parochieleven in het bisdom tijdens de Tweede Wereldoorlog. Het boek is dit jaar verschenen en is verkrijgbaar bij uw boekhandel.

Uitgever: Uitgeverij Verloren
ISBN: 9789464550795

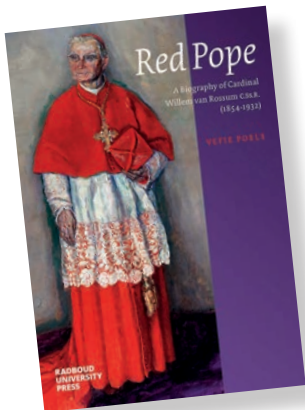
Vefie Poels

Red Pope, a biography of Cardinal Willem van Rossum C.Ss.R. (1854-1932)

In april 2021 presenteerde Vefie Poels, de verleden jaar overleden adjunct-directeur van het KDC, haar biografie over kardinaal Willem Marinus van Rossum (1854-1932), getiteld *De Rode Paus*. Van Rossums uitzonderlijke levensloop - van wees uit Zwolle en pater redemptorist tot hoge curieprelaat in Rome - werpt een fascinerend licht op de geschiedenis van de Kerk en de Romeinse curie van het eind van de 19^e eeuw tot in het Interbellum.

Deze intrigerende biografie is gebaseerd op jarenlang, zorgvuldig onderzoek in talrijke archieven, waaronder de collecties in het Vaticaan en het KDC. Op haar verzoek heeft collega-onderzoeker Brian Heffernan haar werk vertaald voor een internationaal publiek. De Engelse vertaling (en de originele Nederlandse versie) zijn verkrijgbaar bij uw boekhandel.

Uitgever: Radboud University Press
ISBN: 9789493296206

Coban Menkveld & Erik Borgman (red.)

Bouwen aan een huis van wijsheid

In het kader van het eeuwfeest van de Radboud Universiteit reflecteert een groep theologen, filosofen en geesteswetenschappers op 100 jaar academische onderwijs vanuit de katholieke traditie. Met bijdragen van Sophie van Bijsterveld, Coban Menkveld (redactie), Inigo Bocken, Erik Borgman (redactie), Wil Derkse, Walter Hamers, Wim van de Donk, Rik Torfs en een

voorwoord door Gerard de Korte, de bisschop van Den Bosch. Het boek verschijnt eind 2023 en zal verkrijgbaar zijn bij uw boekhandel.

Uitgever: Adveniat
ISBN: 9789493279674

Vrienden van het KDC

Tekst: Rogier Moulen Janssen

Tijdens de jubileumviering van de Radboud Universiteit benadrukten Mgr. Gerard de Korte, bisschop van Den Bosch, en José Sanders, de nieuwe rector magnificus, de katholieke identiteit van onze universiteit. Het eeuwfeest van de Radboud Universiteit is daarmee dan ook een feest voor het katholieke erfgoed van Nederland, dat hier in Nijmegen bij het KDC wordt bewaard en gekoesterd.

Het KDC zou deze taak natuurlijk niet kunnen vervullen zonder de enthousiaste hulp van talloze onderzoekers, vrijwilligers en donateurs die zich samen inzetten voor het erfgoed. Een prachtige voorbeeld van wat wij samen kunnen bereiken is de *Walk of Wonder*. De kunstroute, die geïnspireerd is op de Kruisweg-collectie van dr. Ignace Schretlen, kwam mede tot stand dankzij giften van het publiek dat katholiek erfgoed een warm hart toedraagt. In zeven staties, gemaakt door kunstenaars, wordt gereflecteerd op de betekenis van het passieverhaal van Christus voor de moderne tijd. Het verhaal is gebaseerd op thema's die ieder mens in het leven tegenkomt: incasseren, helpen, spiegelen, ontvangen, herstellen, dragen en hopen. Afgelopen voorjaar kreeg de kick-off van *Walk of Wonder* veel landelijke media-aandacht en tot Pasen 2024 zullen nog kunstwerken aan de route worden toegevoegd.

Een ander voorbeeld is het project *Gedeeld Erfgoed Delen: Indonesië*, waarvan de resultaten van de pilot dit najaar zijn gepresenteerd aan de katholieke universiteit van Semarang (UNIKA) in Indonesië door dr. Maaike Derksen en prof. Marit Monteiro (Radboud Universiteit). Het KDC, het Nationaal Archief en de erfgoedpartners willen graag archiefmateriaal uit Nederland en Indonesië aan elkaar koppelen en toegankelijker maken voor onderzoekers in binnen- en buitenland. Dankzij dit samenwerkingsproject hebben we nu al een aantal collecties kunnen digitaliseren, waaronder de archieven van de Broeders van Maastricht en de Jezuïeten. Een vervolg op deze pilot wordt op dit moment uitgestippeld. In mei 2024 zal uitgebreid stil worden gestaan bij dit erfgoedthema tijdens de *Jan Roes-lezing* en het 55-jarig jubileum van het KDC.

Steun ons

Naast de substantiële bijdragen van stichtingen wordt het KDC-fonds altijd aangevuld met giften van particulieren. Bent u enthousiast geworden over hetgeen het KDC doet voor het onderzoek en behoud van katholiek erfgoed? Overweeg dan alstublieft om nu, met het 55-jarige bestaan van het KDC, een donatie te doen.

Statie van de *Walk of Wonder* | Bron: Vox Magazine

Het online donatieplatform met een QR-code (zie hieronder) maakt overboeken gemakkelijk. Maar dit kan ook via een overboeking op **NL84 ABNA 0248 6906 55 – Stichting Radboud Fonds**, onder vermelding van 'KDC Fonds'. Als ANBI-erkend goed doel (Algemeen Nut Beogende Instelling) zijn donaties aan het KDC-Fonds fiscaal aftrekbaar. Op de site www.radboud-fonds.nl vindt u meer informatie over de belastingvoordelen bij een periodieke schenkingsovereenkomst of een legaat.

Wilt u meer weten over de manieren waarop u het KDC kunt steunen, neem dan gerust contact op met Lisette Pals van het Radboud Fonds (per mail l.pals@ru.nl of telefoon 024-3611424).

Alle donateurs van het KDC-Fonds ontvangen tweemaal per jaar *Impressie: Tijdschrift voor Katholiek Erfgoed*. Wist u overigens dat *Impressie* met anderen delen nieuwe abonnees oplevert? Dus bestel gerust extra exemplaren om uit te delen. We sturen ze graag kosteloos naar u op.

Hartelijk dank voor uw betrokkenheid en bijdragen!

Rogier Moulen Janssen, voorzitter ¶

**Direct naar de donatiepagina?
Scan deze QR-code met uw smartphone!**

Colofon

↑ Huize Heyendaal op de campus van de Radboud Universiteit en het RadboudUMC, tijdens winter 2019. Dit is een van de twee mogelijke startpunten voor de kunstroute *Walk of Wonder* | Foto: Dick van Aalst

Impressie, Tijdschrift voor Katholiek Erfgoed is een uitgave van het Katholiek Documentatie Centrum. Het tijdschrift verschijnt tweemaal per jaar. Op aanvraag wordt *Impressie* kosteloos toegezonden per post of e-mail.

Redactie-adres en abonnementenadministratie

Postbus 9100, 6500 HA Nijmegen

Tel. nr. 024 - 361 2457

E-mail info@kdc.ru.nl

Website www.ru.nl/kdc

Redactie

Hans Krabbendam, Marieke Smulders, Michaela van Montfort-Kreuzer en Jeffry Huntjens-Baetsleer (hoofdredacteur)

Auteurs

Pim Arts, Paul Baars, Pieter Beutler, Chris Dols, Dionne Faaij, Tim Graas, Anneloes van Kuijk, Nell Meister, Julia Niehaus, Tom Ottens, Ramses Peters, Marleen Reichgelt, Luc Vints, Marianne Waldekker en Lodewijk Winkeler.

Opmaak en design

Jeffry Huntjens-Baetsleer

Foto verantwoording

• **Voorzijde:** Details van 18^e-eeuwse koorkappen. Vouwen, naden en stikgaatjes geven aan dat de zijden stoffen eerder zijn gebruikt | **Fotograaf:** Pim Arts

• **Achterzijde:** Adventkrans, ca. jaren 1950 | **Bron:** KDC

Drukwerk

Radboud Universiteit, afdeling Post & Print
Drukkerij Zalsman

De redactie doet haar uiterste best om de rechthebbende achter foto's e.d. te achterhalen, maar dit lukt niet altijd. Mocht u onverhoopt de rechten denken te bezitten over het getoond materiaal, neem dan s.v.p. contact met ons op.

Impressie is een uitgave van het Katholiek Documentatie Centrum te Nijmegen en verschijnt tweemaal per jaar.

Kijk voor meer informatie op www.ru.nl/kdc.

Bellen of mailen kan ook: 024 - 3612457 | info@kdc.ru.nl

Radboud Universiteit
SINCE 1923

